

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
Педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ДОСТУПНОСТІ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Виконав: студент II курсу,
групи СРСП-21м
спеціальності 231 Соціальна робота
ОПП «Соціальна педагогіка»

Гасюк Віталій Романович

Керівник: канд.пед.наук, доцент Комар І.В.

Рецензент: канд.пед.наук,
доцент Ворощук О.Д.

Івано-Франківськ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	8
1.1 Поняття доступності в науковій літературі	8
1.2 Нормативно-правова база щодо осіб з інвалідністю	18
1.3 Особи з інвалідністю як одна з основних категорій клієнтів фахівця соціальної сфери	28
Висновки з розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	40
2.1 Аналіз видів безбар'єрності в освітньому середовищі: результати польового дослідження.	40
2.2 Оцінка доступності освітнього простору: анкетне опитування.	53
2.3 Рекомендації для керівників освітніх закладів щодо впровадження концепцій доступності.	66
Висновки з розділу 2	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	90

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема забезпечення доступності освітнього простору для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення є одним із ключових завдань сучасної української освіти та соціальної політики. В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві, освіта розглядається не лише як процес передавання знань, але і як інструмент соціальної інтеграції, формування громадянських цінностей, розвитку особистості та забезпечення рівних можливостей. Саме тому питання безбар'єрності в освітньому середовищі набуває особливої актуальності, оскільки воно пов'язане із правом кожної людини на якісну освіту незалежно від стану здоров'я, соціального статусу, статі чи місця проживання.

Наявність бар'єрів різного типу – фізичних, інформаційних, психологічних, соціальних – суттєво обмежує участь людей у навчальному процесі, знижує їхню мотивацію та призводить до поглиблення соціальної нерівності. Водночас міжнародні документи (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Цілі сталого розвитку ООН тощо) та Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору визначають інклюзивність і доступність освіти як стратегічний пріоритет.

Особливу значущість досліджувана проблема набуває в умовах сьогодення, коли українська система освіти функціонує в складних соціально-політичних реаліях: війна спричинила руйнування освітньої інфраструктури, переміщення значної кількості дітей і молоді, появу нових категорій уразливих груп. У цих умовах доступність освіти набуває ширшого змісту: йдеться не лише про архітектурну доступність, але й про створення цифрових можливостей для дистанційного навчання, забезпечення психологічної підтримки учнів та студентів, адаптацію навчальних програм до різних потреб. Таким чином, проблема безбар'єрності постає як багатокomпонентна і вимагає комплексного наукового аналізу.

З точки зору соціальної роботи, актуальність дослідження обумовлена тим, що саме фахівці соціальної сфери виступають посередниками між особою та освітнім закладом, сприяючи інтеграції, надаючи підтримку та створюючи умови для зниження впливу бар'єрів. Практика соціальної роботи в освіті доводить, що навіть у закладах, де частково забезпечено архітектурну доступність, відсутність соціальної та емоційної підтримки може стати вирішальним чинником виключення дитини чи студента з освітнього процесу. Відповідно, дослідження механізмів упровадження концепцій доступності дозволяє не лише окреслити проблеми, а й розробити шляхи їх вирішення, що безпосередньо впливає на ефективність соціальної роботи в закладах освіти.

Отже, актуальність теми магістерського дослідження обумовлена сукупністю чинників: суспільною потребою в рівному доступі до якісної освіти, необхідністю комплексного аналізу безбар'єрності як багатовимірного феномену, сучасними викликами, зумовленими соціально-політичною ситуацією в Україні, а також потребою удосконалення практики соціальної роботи в освітньому середовищі. Розробка та впровадження науково обґрунтованих підходів до подолання бар'єрів в освіті сприятиме інтеграції осіб з інвалідністю та інших уразливих груп у суспільство, а також зміцненню соціальної згуртованості загалом.

Об'єктом дослідження є процес формування та забезпечення безбар'єрного освітнього середовища в Україні як соціально-педагогічного феномену.

Предметом дослідження виступають особливості впровадження концепцій доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп у закладах освіти.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та комплексний аналіз впровадження концепцій доступності в освітньому просторі України, а також визначення шляхів підвищення ефективності соціальної роботи у подоланні бар'єрів, що перешкоджають рівному доступу до освіти.

Системне впровадження концепцій доступності в освітньому просторі України, побудоване на комплексному врахуванні всіх видів безбар'єрності, сприятиме підвищенню рівня інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище, зниженню соціальної ізоляції та формуванню інклюзивної культури у навчальних закладах. Ефективність цього процесу можлива за умови активної участі соціальних працівників, педагогів і керівництва закладів освіти, а також завдяки розвитку відповідної інфраструктури й інформаційної підтримки.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння феномену безбар'єрності в освіті та визначити його основні складові.
2. Охарактеризувати сучасний стан впровадження концепцій доступності в освітніх закладах України.
3. Дослідити особливості реалізації різних видів безбар'єрності в освітньому середовищі.
4. Виявити проблеми та суперечності, що перешкоджають формуванню безбар'єрного освітнього простору та розробити рекомендації для керівників закладів освіти щодо впровадження концепцій доступності

Методологічну основу дослідження становлять принципи системного та міждисциплінарного підходів до вивчення безбар'єрності як багатовимірного феномену.

Для досягнення мети використано комплекс взаємодоповнювальних **методів**:

- теоретичні методи: аналіз і синтез наукової літератури з педагогіки, соціальної роботи, інклюзивної освіти; узагальнення вітчизняних і зарубіжних підходів до розуміння безбар'єрності; класифікація видів бар'єрів у навчальному середовищі;

– емпіричні методи: анкетування учасників освітнього процесу з метою оцінки рівня доступності освітнього середовища.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до аналізу безбар'єрності в освітньому середовищі. Уперше в межах одного дослідження розглянуто всі ключові види безбар'єрності, що дозволило вибудувати цілісну картину стану доступності та виявити взаємозв'язки між її складовими. Уточнено понятійно-категоріальний апарат соціальної роботи щодо доступності, а також обґрунтовано роль соціальних працівників у забезпеченні інклюзивності освітнього середовища.

Практична значущість одержаних результатів полягає в можливості використання запропонованих рекомендацій у діяльності закладів освіти, соціальних служб і місцевих органів влади. Розроблені підходи можуть бути впроваджені у практику організації освітнього процесу, у програми підготовки педагогів та соціальних працівників.

Емпіричною базою дослідження виступили заклади освіти України, де було проведено анкетне опитування учасників освітнього процесу. Загальна вибірка склала 61 респондент, серед яких були учні та студенти, педагогічні працівники, соціальні педагоги та фахівці з інклюзивної освіти. Така вибірка дозволила отримати різнобічне уявлення про стан доступності та виявити як переваги, так і проблеми безбар'єрного освітнього простору.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи висвітлювалися на конференціях:

- Звітній науковій конференції Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (березень, 2025 р.)
- Science, Technology and Industry in the Digital Age. 1st International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. September 24-26, 2025. Hamburg, Germany (вересень, 2025)

Та знайшли своє відображення у публікаціях автора:

1. Комар І.В., Гасюк В.Р. ІНТЕГРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДОСТУПНОСТІ ТА ІНКЛЮЗІЇ В ПРАКТИКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ. «Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»: журнал. 2025. № 9(55) 2025. С. 530-539. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9\(55\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9(55))
2. Комар І., Гасюк В. ВПРОВАДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ. *Science, Technology and Industry in the Digital Age: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. September 24-26, 2025. Hamburg, Germany. P.308-113.*

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі розкрито теоретичні та правові засади забезпечення доступності для осіб з інвалідністю; у другому – подано результати емпіричного дослідження та практичні рекомендації. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок, містить 13 таблиць, 12 рисунків, список використаних джерел із 57 найменувань, а також 1 додатка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Поняття доступності в науковій літературі

Поняття доступності посідає одне з провідних місць у сучасному науковому дискурсі, пов'язаному з правами осіб з інвалідністю, соціальною інклюзією та реформуванням освітнього простору. Упродовж останніх десятиліть доступність перетворилася з вузькотехнічного поняття, яке означало лише фізичну можливість потрапити до приміщення, на багатовимірну категорію, що охоплює архітектурні, інформаційні, комунікаційні, цифрові та соціальні аспекти середовища. Таке розширення змісту поняття зумовлено переходом від медичної до соціальної моделі інвалідності, що розглядає інвалідність не як індивідуальний фізичний дефект, а як результат взаємодії людини з бар'єрним середовищем.

Одним із ключових нормативних документів, який закріпив соціальну модель інвалідності, стала Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Україною в 2009 році. Відповідно до статті 9 Конвенції, держави-учасниці зобов'язані вживати заходів для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до фізичного середовища, транспорту, інформації, комунікацій, послуг та об'єктів, які відкриті для громадськості. У науковій літературі, зокрема в роботах О. Варгуляк, наголошується, що доступність є не лише технічною або організаційною характеристикою, а правовою категорією, тобто невід'ємною складовою реалізації базових прав і свобод людини. Автор зазначає, що право на доступність є одночасно й матеріальним, і процесуальним: воно вимагає активної участі держави у створенні умов, за яких особа з інвалідністю може реалізувати інші свої права – на освіту, працю, охорону здоров'я, свободу пересування тощо [11].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що поняття доступності дедалі частіше розглядається як передумова інклюзії. У статті О. Полумисної

доступність подається як центральний механізм інтеграції особи з інвалідністю в соціум. Вона наголошує, що інвалідність не є лише проблемою індивіда, а зумовлюється соціальними факторами, які створюють або усувають бар'єри. Отже, саме ступінь доступності середовища визначає рівень соціальної рівності та включення. Цей підхід отримав розвиток у педагогічній літературі, де доступність трактується як характеристика освітнього середовища, що уможливорює рівну участь усіх здобувачів освіти у навчальному процесі без необхідності додаткової адаптації [48].

Поняття «доступності» та «універсального дизайну» в сучасному науковому дискурсі взаємопов'язані, однак не є тотожними. Незважаючи на подібні цілі – створення середовища, придатного для максимально широкого кола осіб – між цими термінами існують як концептуальні, так і прикладні відмінності. Щоб уникнути ототожнення, важливо осмислити глибинний зв'язок між категорією доступності та підходом, що передбачає принципи універсального дизайну.

Традиційно в українській і світовій практиці доступність розглядалася переважно як виконання мінімальних технічних стандартів, які дозволяють людям з інвалідністю долати бар'єри в середовищі. Здебільшого йшлося про фізичну доступність будівель для людей, які пересуваються за допомогою інвалідних візків. Такий підхід, хоч і мав позитивне значення, був обмеженим у розумінні широти проблематики – залишалися поза увагою інші категорії осіб з обмеженнями, зокрема люди з сенсорними, когнітивними чи віковими особливостями.

Упродовж останніх десятиліть у проектуванні середовища почали застосовуватися нові підходи, які в термінології наукових джерел отримали назви «безбар'єрне середовище», «інклюзивне планування», «архітектурна пристосованість» тощо. Водночас у глобальній практиці все більше поширення отримала концепція універсального дизайну, яка пропонує якісно нове бачення – замість пристосування середовища до потреб окремих груп,

вона ставить за мету створення середовища, яке апріорі підходить усім без винятку, без необхідності в додаткових адаптаціях.

У цьому контексті «доступність» починає трактуватись значно ширше – не лише як фізичний доступ до будівель, а як принцип забезпечення рівних можливостей в усіх сферах життя: в освіті, культурі, транспорті, працевлаштуванні, інформації. Наприклад, можливість потрапити в шкільну будівлю – це лише одна з передумов доступу до освіти загалом. Безбар'єрне пересування громадським транспортом – важлива умова для забезпечення мобільності, що, своєю чергою, впливає на участь людини в соціальному житті [9].

На відміну від адаптаційного підходу, коли вже збудоване середовище модифікується під потреби осіб з інвалідністю, універсальне проектування передбачає створення такого простору з самого початку, який буде однаково зручним і безпечним для всіх. Цей підхід виходить за межі архітектури – він охоплює дизайн інформаційних систем, комунікацій, технологій, громадських послуг. Суть універсального дизайну полягає в тому, щоб мінімізувати або усунути потребу в індивідуальних рішеннях – середовище має бути зручним для людини незалежно від її віку, фізичного чи ментального стану, досвіду або соціального статусу. Наприклад, стандартні ширші двері зручні як для користувачів візків, так і для людей з багажем; пандуси й відсутність порогів корисні не лише особам з порушеннями опорно-рухового апарату, але й батькам із дитячими колясками. Це демонструє головний принцип концепції: проектування, що базується на потребах усього населення, зрештою вигідне кожному [7].

Сучасна стратегія універсального дизайну ґрунтується на тому, що здатності та потреби людини змінюються протягом її життя. Тому варто проектувати середовище таким чином, щоб людина могла залишатися максимально незалежною та активною в будь-якому віці й за будь-яких обставин. Цей підхід – не лише про зручність, а й про гідність, самоповагу та включеність кожного в життя суспільства. Саме тому універсальний дизайн

набуває статусу ключового підходу у формуванні доступного та інклюзивного освітнього простору.

У межах освітньої сфери поняття доступності набуває особливої ваги, оскільки саме освіта є базовим механізмом соціалізації, реалізації потенціалу особистості та доступу до інших прав. У роботах вітчизняних педагогів, зокрема в матеріалах, підготовлених за підтримки Міністерства освіти і науки України та міжнародних організацій, доступність в освіті визначається як комплекс умов, що забезпечують рівний доступ до якісної освіти для всіх здобувачів, незалежно від наявності функціональних обмежень. Це означає, що освітнє середовище повинно бути інклюзивним як у фізичному сенсі (архітектурна доступність), так і в організаційно-методичному, комунікаційному, психоемоційному та інформаційному [2].

Сучасні українські дослідження акцентують увагу на тому, що забезпечення доступності в освіті має ґрунтуватися на принципах універсального дизайну. Цей підхід передбачає створення таких освітніх програм, середовищ та ресурсів, які є зручними для всіх здобувачів освіти без потреби додаткових адаптацій. У посібнику «Доступність та універсальний дизайн» викладено основні принципи такого підходу: гнучкість, простота використання, орієнтація на індивідуальні потреби, доступність інформації. У документі підкреслюється, що універсальний дизайн дає змогу не лише забезпечити участь осіб з інвалідністю, але й покращити якість освіти загалом, оскільки врахування різноманіття сприяє розвитку інноваційних методик викладання, стимулює критичне мислення, співпрацю та емпатію серед учнів і викладачів [1].

Дослідники також звертають увагу на те, що поняття доступності в освіті охоплює як зовнішні умови (доступність до будівель, приміщень, обладнання), так і внутрішні – психологічну та соціальну відкритість навчального закладу до осіб з інвалідністю. У працях Т. Наumenко, Т. Паламар та інших авторів розглядається питання інформаційної доступності як важливого компоненту інклюзивної освіти. Йдеться про створення

адаптованих текстів, використання жестової мови, альтернативної комунікації, дублювання матеріалів у доступних форматах (аудіо, відео з субтитрами, шрифт Брайля), а також про надання психолого-педагогічної підтримки для забезпечення успішного засвоєння знань [46].

Актуальність проблеми доступності зросла в умовах пандемії COVID-19, яка загострила питання цифрової доступності. Дистанційне навчання виявило суттєві бар'єри для учнів і студентів з інвалідністю: відсутність адаптивних інтерфейсів, інклюзивного контенту, індивідуального супроводу та цифрових навичок у вчителів. Це дало поштовх до появи нових досліджень, у яких підкреслюється важливість включення цифрової доступності до загальної стратегії освітньої політики.

Суттєве місце в сучасному академічному розумінні доступності посідає її правовий вимір. Українські науковці-юристи, аналізуючи чинне законодавство, наголошують, що поняття доступності поступово еволюціонує від декларативного рівня до рівня обов'язкових правових норм. Зокрема, у статті О. Г. Варгуляк звертається увага на те, що право на доступність дедалі частіше розглядається як право першої необхідності, від реалізації якого залежить реалізація всіх інших соціальних, культурних, освітніх і економічних прав. При цьому автор підкреслює, що забезпечення доступності має мати не лише матеріально-технічний вимір, а й адміністративно-правовий: держава повинна створювати механізми контролю, відповідальності та зворотного зв'язку, які б гарантували неухильне виконання вимог доступності на всіх рівнях [11].

У вітчизняній правовій думці також простежується тенденція до інтеграції понять доступності й недискримінації. Це особливо помітно в дослідженнях, які аналізують положення Закону України «Про освіту», де в статті 3 прямо зазначено, що освіта в Україні базується на принципі рівного доступу до якісної освіти, а в статті 19 – що заклади освіти зобов'язані створювати умови для доступності осіб з особливими освітніми потребами. На думку фахівців, ці положення не лише конкретизують зміст права на

освіту, а й визначають концептуальні рамки для реалізації інклюзивної політики на практиці [20].

Значний вклад у наукове осмислення доступності зроблено й у галузі архітектури та урбаністики. Поняття фізичної доступності є одним з базових у роботах, що аналізують норми ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд». У відповідних публікаціях, зокрема в методичних роз'ясненнях Державної служби якості освіти України, зазначено, що ці норми мають обов'язковий характер і застосовуються до всіх новобудов, реконструкцій та капітальних ремонтів об'єктів освіти. Дослідники вказують, що в Україні ще зберігається значна кількість шкіл, дитсадків і університетів, які є частково або повністю недоступними для осіб з інвалідністю. Це стосується як архітектурних бар'єрів (відсутність пандусів, ліфтів, розмітки), так і просторової логістики – розміщення кабінетів, вузьких дверних прорізів, відсутності доступних санітарних кімнат тощо [1].

Окремо слід зазначити, що в українській науковій літературі все більше уваги приділяється не лише формальним, а й суб'єктивним аспектам доступності. Зокрема, дослідники звертають увагу на те, що навіть у середовищі, яке відповідає технічним нормам, особа може не почуватися безпечною, визнаною, включеною. Це стосується, наприклад, освітніх закладів, де хоча й існують фізичні засоби доступу, однак відсутній психологічний комфорт або присутні упередження з боку педагогічного колективу чи адміністрації. Відтак поняття доступності розширюється – воно охоплює не лише об'єктивні умови, а й суб'єктивне сприйняття, соціальну взаємодію, рівень інклюзивної культури в конкретному середовищі.

Цей підхід відповідає сучасним міжнародним підходам до розуміння доступності, зокрема висвітленим у документах ЮНЕСКО та Всесвітньої організації охорони здоров'я. У цих джерелах наголошується, що доступність має оцінюватися не лише за кількісними показниками – наприклад, кількість пандусів або доступних сайтів – а й за якісними характеристиками, такими як зручність користування, безпечність, ефективність та повага до гідності

людини. Це означає, що доступність має оцінюватися з урахуванням досвіду конкретного користувача, його емоційного комфорту, відчуття участі та включеності [29].

У контексті освіти ці виміри набувають особливої ваги. У наукових дослідженнях останніх років підкреслюється, що справді доступне освітнє середовище – це не лише фізично відкрите приміщення, а й середовище, в якому всі учасники навчального процесу мають відчуття поваги, безпеки, підтримки та можливості висловити себе. Це охоплює, зокрема, дружнє ставлення колективу, гнучкість навчального процесу, відкритість до зворотного зв'язку, готовність до індивідуального підходу, а також реальне залучення осіб з інвалідністю до планування та вдосконалення освітніх політик [31].

Іншим важливим виміром доступності, який активно розробляється в українській академічній спільноті, є її зв'язок із цифровою трансформацією освіти. У дослідженнях фахівців з інформатики та освіти дедалі частіше піднімається проблема цифрової доступності – зокрема, в контексті онлайн-платформ, електронних щоденників, відеолекцій, віртуальних середовищ. Багато освітніх ресурсів, навіть популярних і офіційно рекомендованих, залишаються недоступними для осіб із порушеннями зору або слуху, а іноді й просто незручними для користувачів із когнітивними порушеннями чи низьким рівнем цифрової грамотності. Це свідчить про нагальну потребу в запровадженні стандартів цифрової доступності (зокрема WCAG), у розробленні адаптивних платформ і сервісів, а також у системному навчанні педагогічних працівників інклюзивному цифровому дизайну [1].

Деякі дослідження наголошують, що доступність не повинна розглядатися як набір технічних рішень, які реалізуються за залишковим принципом або виключно для окремих груп. Навпаки, вона має бути інтегрованою частиною стратегічного планування в освіті, містобудуванні, державному управлінні, цифровому розвитку. У цьому контексті доступність є показником зрілості інституцій, їхньої здатності до соціального діалогу,

поваги до прав людини, вміння працювати із соціальною різноманітністю. Саме тому доступність усе частіше трактується як одна з наскрізних тем сталого розвитку, нарівні з гендерною рівністю, якістю освіти, інноваціями та зменшенням нерівності [36].

У наукових роботах, присвячених порівняльному аналізу доступності в різних країнах, зазначається, що в країнах Європейського Союзу, Канаді, США та Австралії концепція *accessibility* розглядається як базова умова функціонування будь-якого публічного сервісу. Тамтешнє законодавство вимагає наявності не лише фізичних і цифрових засобів доступу, але й процедур забезпечення доступності в комунікації, кадровій політиці, плануванні бюджетів. У такому розумінні доступність стає елементом управлінської відповідальності, а не лише соціального захисту. Поступово ці підходи знаходять відображення й в українських урядових ініціативах – зокрема, у Національній стратегії безбар'єрності до 2030 року, що також аналізується у наукових колах як доказ зміни ціннісних орієнтирів державної політики [42].

Розглядаючи еволюцію поняття доступності в науковій думці, важливо також зазначити, що воно дедалі частіше трактується не лише як характеристика середовища, а як результат взаємодії середовища та людини. Згідно з концепцією взаємної адаптації, яка розвивається в міждисциплінарних дослідженнях, середовище не просто повинно бути зручним для особи з інвалідністю – воно має «вчитися» взаємодіяти з нею, реагувати на її потреби, змінюватися у відповідь на її досвід. Це передбачає постійний моніторинг, залучення користувачів до процесу розробки рішень, розвиток інклюзивного мислення в суспільстві. У дослідженнях Н. Пушкарьової підкреслюється, що саме через включення осіб з інвалідністю як суб'єктів змін, а не лише як об'єктів політик, можна досягти глибинної доступності [49].

Крім того, у науковій літературі активно дискутується питання про розмежування понять доступності та адаптації. Хоча ці поняття іноді

вживаються як синоніми, багато авторів вважають, що вони мають принципову відмінність. Адаптація передбачає пристосування вже існуючого середовища під потреби конкретної особи або групи осіб, часто за допомогою спеціальних засобів або послуг. Натомість доступність – це початкове проектування середовища таким чином, щоб воно було інклюзивним із самого початку, без потреби в пізнішому втручанні. В українських дослідженнях це розмежування чітко простежується у працях Ю. Метка, який зазначає, що підхід «доступність через адаптацію» є менш ефективним і більш витратним у довгостроковій перспективі, ніж підхід «доступність через універсальний дизайн» [39].

Поступово формується й розширене розуміння доступності як культурного феномена. У філософських і соціологічних працях наголошується, що доступність – це також питання цінностей, соціальних уявлень, мовних практик, символічного включення. Наприклад, наявність туалету, пристосованого для людей на візках, без маркування або в ізольованому місці – технічно забезпечує доступ, але не сприяє культурному визнанню. Аналогічно, якщо особа з інвалідністю є присутньою в навчальному закладі, але її не запрошують до участі в гуртках, на публічні заходи, до студентського самоврядування – це свідчить про формальну, а не змістовну доступність. Отже, як слушно зауважують науковці, справжня доступність передбачає не лише зміну середовища, але й трансформацію культури [28].

У цьому контексті важливо підкреслити роль освіти як провідника і транслятора культури доступності. У наукових джерелах все частіше з'являються концепції «доступності освіти через освіту про доступність». Це означає, що формування інклюзивного освітнього простору має поєднувати практичні заходи з підготовки середовища і кадрів, а також впровадження курсів, тренінгів, семінарів, що формують інклюзивне мислення. Особливо актуальним є включення таких компонентів у підготовку педагогічних кадрів, соціальних працівників, архітекторів, IT-спеціалістів.

Загалом, аналіз наукових джерел свідчить, що поняття доступності стало багатовимірним, інтердисциплінарним і динамічним. Воно включає правовий, технічний, освітній, соціальний, психологічний і культурний компоненти. Його тлумачення постійно еволюціонує під впливом міжнародних норм, суспільного запиту та емпіричних досліджень, і саме тому воно потребує постійного оновлення й узгодження з реальними потребами осіб з інвалідністю.

У підсумку слід наголосити, що сучасна українська наукова думка про доступність дедалі більше орієнтується на інтеграцію глобального дискурсу в локальний контекст. Хоча значна частина нормативного та інституційного забезпечення ще перебуває в стадії формування, концептуальні основи доступності вже визначені досить чітко. Вони базуються на принципах універсального дизайну, дотримання прав людини, міждисциплінарного підходу та участі самих осіб з інвалідністю в розробці та реалізації політик і рішень.

Наукові праці з педагогіки, права, соціології, архітектури, інформаційних технологій і публічного управління засвідчують наявність усвідомлення того, що доступність не є виключно технічним або соціальним питанням. Це – один з фундаментальних індикаторів демократичності суспільства, рівня поваги до людської гідності, ефективності державної політики, етичної зрілості інституцій. На нашу думку, розуміння доступності як багатовекторного явища відкриває нові можливості для досліджень, освітніх ініціатив і трансформацій суспільних практик.

Також варто враховувати виклики, що постають у сфері реалізації доступності в умовах воєнного стану, економічної нестабільності, цифрового розриву. У відповідних дослідженнях наголошується, що під час криз саме доступність може ставати критично важливою – для отримання освіти, соціальних послуг, інформації. У зв'язку з цим доступність розглядається як елемент національної безпеки, як засіб збереження соціальної єдності та

захисту вразливих груп. Це ще раз підтверджує актуальність подальших наукових розвідок у цій сфері.

Отже, поняття доступності у науковій літературі постає як динамічна, багатогранна й системна категорія, що вимагає глибокого аналізу, міждисциплінарної координації та постійного переосмислення. Воно вкорінене у правозахисному дискурсі, однак водночас охоплює практичні, етичні та культурні аспекти функціонування суспільства. Розуміння доступності як принципу організації простору, взаємодії та політики – ключ до побудови інклюзивного, гуманного та ефективного освітнього середовища.

1.2. Нормативно-правова база щодо осіб з інвалідністю

Відповідно до Конституції України та чинного законодавства у сфері освіти, реабілітації та соціального захисту, держава повинна забезпечити доступ дітей з особливими освітніми потребами до якісної освіти, враховуючи їх здібності, можливості, бажання та інтереси. Зокрема, стаття 21 Конституції проголошує рівність і свободу всіх людей у їх гідності та правах, а стаття 53 гарантує доступність і безоплатність дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти у державних і комунальних закладах освіти, а також розвиток різних форм навчання [34].

На міжнародному рівні питання доступності для осіб з інвалідністю тривалий час залишалося поза межами чіткого правового визначення. У сфері міжнародного права прав людини цей термін не фігурував як самостійна категорія, а лише опосередковано згадувався в контексті забезпечення рівних прав і можливостей. Інакше кажучи, йшлося не стільки про право на доступність як таке, скільки про гарантії недискримінаційного доступу до основних сфер життєдіяльності.

Так, стаття 21 Загальної декларації прав людини 1948 року містить положення про право кожного громадянина на рівний доступ до державної служби у своїй країні, що розкриває ідею рівних можливостей, однак не конкретизує механізми забезпечення доступності для осіб із особливими

потребами. Подібна логіка простежується і в статті 26 тієї ж Декларації, де йдеться про необхідність забезпечення загальної доступності технічної та професійної освіти, а також вищої освіти – на основі здібностей кожного, але знову ж таки без окремого акценту на специфіку доступу для людей з інвалідністю [17].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966) право на доступність згадується у контексті рівного допуску до публічної служби (стаття 25), підкреслюючи відсутність дискримінації та рівність перед законом. Це вказує на загальну ідею відкритості державних інституцій, проте не забезпечує розгорнутого розуміння «доступності» як системного соціального механізму [40].

Більш деталізоване тлумачення терміна з'являється в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), особливо у статті 13, де проголошується необхідність відкритості та доступності середньої та професійно-технічної освіти для всіх. Від держав-учасників вимагається вжиття відповідних заходів для забезпечення таких умов. У Зауваженні загального порядку № 5 до МПЕСКП чітко вказано на необхідність забезпечення для осіб з інвалідністю повного доступу до низки базових суспільних ресурсів – транспорту, медичних закладів, освіти, культури, дозвілля, житла, працевлаштування, соціальних послуг. Таким чином, «доступність» починає набувати ознак самостійного концепту, пов'язаного з реалізацією широкого спектра прав [41].

Значний внесок у розвиток правового поняття доступності зробила Конвенція ООН про права дитини (1989), яка закріпила обов'язок держав забезпечувати дітям доступ до ключових ресурсів, включаючи освіту (ст. 28), інформацію (ст. 17), охорону здоров'я (ст. 24), а також до правового захисту (ст. 37). Особливої уваги заслуговує стаття 23 Конвенції, яка окреслює обов'язок держав створювати умови для розвитку дитини з інвалідністю і забезпечення її доступу до освіти, професійного навчання, охорони здоров'я, соціальних послуг та засобів реабілітації. У цьому контексті вже

спостерігається усвідомлення комплексної природи доступності – як фізичної, так і інформаційної, соціальної та освітньої [32].

Забезпечення доступності як ключової складової рівних можливостей для осіб з інвалідністю системно закріплено в низці міжнародно-правових актів. Одним із базових документів у цій площині є Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993), затверджені Генеральною Асамблеєю ООН. У Правилі 5 цього документа державам-членам прямо вказано на необхідність усвідомлення критичної ролі доступності у формуванні рівноправних умов участі осіб з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя. Цей норматив закликає до усунення бар'єрів у фізичному середовищі, які обмежують участь таких осіб, через впровадження стандартів, розробку законодавчих ініціатив, а також фахову підготовку архітекторів, інженерів та інших спеціалістів, відповідальних за проектування та облаштування життєвого простору. Важливо, що документ наголошує на необхідності здійснення таких заходів за участі представників спільноти осіб з інвалідністю.

Окрему увагу в Стандартних правилах приділено також забезпеченню доступу до інформаційно-комунікаційного середовища, що є ключовим у контексті інклюзивного суспільного розвитку [52].

Подальший нормативний розвиток концепції доступності знайшов своє відображення у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006), яка набула статусу першого міжнародно-правового документа з обов'язковою юридичною силою, що прямо зобов'язує держави забезпечити всі умови для реалізації права осіб з інвалідністю на повноцінну участь у житті суспільства. Стаття 9 цієї Конвенції містить чітке зобов'язання держав-учасниць щодо створення інклюзивного середовища шляхом забезпечення рівного доступу до будівель, доріг, транспорту, житлових об'єктів, освітніх закладів, медичних установ, робочих місць, а також до інформації, цифрових технологій, засобів комунікації й екстрених служб. Особливо наголошується на важливості виявлення, усунення та запобігання бар'єрам – як фізичним, так і

інформаційним – які обмежують участь осіб з інвалідністю в житті суспільства [33].

Суттєвим аспектом є те, що вказані зобов'язання стосуються не лише органів державної влади та місцевого самоврядування, а й суб'єктів приватного сектору, зокрема організацій і підприємств, які надають послуги широкому загалу. Попри те, що міжнародні договори напряду не поширюють юридичну відповідальність на приватних осіб, держави-учасниці Конвенції зобов'язані впроваджувати відповідні механізми регулювання, контролю та заохочення, щоб і приватні постачальники товарів і послуг – такі як заклади харчування, торговельні мережі, транспортні компанії тощо – дотримувалися принципів доступності [33].

Ратифікація Конвенції Україною у 2009 році стала важливим кроком на шляху гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, спрямованими на реалізацію прав осіб з інвалідністю. Це, у свою чергу, сприяло формуванню нової державної політики у сфері забезпечення рівних можливостей, з особливим акцентом на інтеграцію принципу доступності у всі галузі суспільного життя – від архітектури до освіти, транспорту, культури, охорони здоров'я та соціальних послуг.

Україна має нормативно-правову базу, спрямовану на утвердження рівних прав і можливостей для осіб з інвалідністю, зокрема у сфері освіти. У національному законодавстві поступово утверджується принцип інклюзивності як фундаментальний елемент прав людини, що передбачає не лише недискримінацію, а й активне сприяння участі осіб з особливими потребами в освітньому процесі на рівних засадах з іншими.

Ратифікація Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю зобов'язала Україну забезпечити реалізацію прав осіб з інвалідністю, включаючи право на освіту. У 2010 році до Закону України «Про загальну середню освіту» були внесені зміни, які дозволили дітям з ООП здобувати загальну середню освіту дистанційно, а також у спеціальних і інклюзивних класах загальноосвітніх закладів [33].

У цей період були прийняті перші нормативно-правові акти щодо впровадження інклюзивної освіти в Україні, такі як: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009); постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» (2011); накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010); інструкційно-методичні листи МОН України «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням» (2012) та «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2012). Проте на той час державна політика України у сфері освіти не передбачала системного впровадження інклюзивної освіти по всій країні [3].

У сфері освіти національне законодавство України активно адаптує міжнародні норми щодо прав осіб з інвалідністю, закріплюючи на законодавчому рівні інклюзивні підходи до організації навчального процесу. Закон України «Про освіту» вводить ключові терміни та принципи, які визначають зміст інклюзивної політики у навчальних закладах. Зокрема, у п. 12 та 13 статті 1 чітко сформульовано, що інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування різноманітності учнів і ефективного залучення до освітнього процесу всіх його учасників [21].

У абзацах 1–2 частини 1 статті 20 зазначається, що організація інклюзивного навчання відбувається відповідно до порядків, затверджених КМУ.

Нормативна підтримка для забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами на інклюзію закладена також у Законі «Про повну загальну середню освіту» (№ 463-IX від 16.01.2020 р.). У статті 26 врегульовано етапи організації інклюзивного навчання, відповідальність

інклюзивно-ресурсних центрів, оформлення індивідуальних освітніх планів та розвиткових програм, функції асистентів учителя та соціальних працівників, а також облаштування ресурсних кімнат та медіатек у закладах освіти [19].

Змістовне наповнення прав вищої освіти врегульовано Законом України «Про вищу освіту», який визначає, що особи з інвалідністю мають право на рівний доступ до освітніх програм, інформаційно-комунікаційної інфраструктури та академічного середовища (стаття 19). Закон зобов'язує заклади забезпечувати адаптовані умови, а також робити освітній контент доступним, відповідно до принципів універсального дизайну

Лист МОН від 13.08.2014 р. № 1/9-414 «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів»: для забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, включаючи дітей з інвалідністю, держава зобов'язує керівників усіх типів навчальних закладів, незалежно від їх типу та підпорядкування, створити відповідні умови для навчання. Документ визначає, що спеціально створені умови включають безперешкодний доступ до території та приміщень навчального закладу, а також належну навчально-матеріальну базу та кадрове забезпечення [49].

Зазначено критерії доступності навчального закладу:

- доступність прилеглої території до будівлі навчального закладу;
- безбар'єрний вхід та безперешкодний рух у приміщеннях;
- доступність дверних і відкритих прорізів;
- пристосованість санвузлів, місць відпочинку та всіх приміщень

закладу для використання дітьми з особливими освітніми потребами.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, № 988-р: у Новій українській школі інклюзивна освіта буде активно

заохочуватись. Для учнів з особливими освітніми потребами (ООП) мають бути створені умови для навчання разом з однолітками. Для цього необхідно розробити індивідуальні програми розвитку, які включатимуть корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і відповідні засоби навчання. Також запроваджено принцип «гроші ходять за дитиною» для підтримки дітей з ООП, які здобуватимуть освіту інклюзивно в пристосованих для цього школах [48].

31 березня 2017 року питання інклюзивної освіти було розглянуто на найвищому державному рівні під час засідання Національної ради реформ. За підсумками цього засідання було рекомендовано Міністерству освіти і науки України:

- вжити заходів для вдосконалення чинного законодавства у сфері освіти з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами (ООП) на інклюзивне навчання;
- затвердити положення про установу, яка здійснюватиме супровід і оцінку дітей з ООП;
- включити до програми підготовки студентів педагогічних закладів обов'язковий курс щодо особливостей роботи з дітьми з ООП у рамках інклюзивного навчання;
- створити Єдиний реєстр дітей з ООП.

Відповідно до цих рекомендацій, 23 травня 2017 року Президент України підтримав концепцію інклюзивного навчання, підписавши Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». Основні положення цього закону були інтегровані в базовий Закон України «Про освіту», який вперше визначив такі поняття, як «інклюзивне навчання», «особа з особливими освітніми потребами», «індивідуальна програма розвитку» та інші [20].

Закон також гарантує особам з ООП отримання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг, а також навчання за допомогою найбільш доступних для них мов, методів і способів спілкування, зокрема жестовою мовою та шрифтом Брайля.

14 лютого 2017 року український Уряд вперше виділив субвенцію на інклюзивну освіту у розмірі 209,4 мільйона гривень. У Держбюджеті на 2018 рік було закладено понад 500 мільйонів гривень на такі субвенції, зокрема вперше передбачено 200 мільйонів гривень на оснащення інклюзивно-ресурсних центрів (придбання сучасних методик оцінки розвитку дітей, таких як Leiter-3, WISC-IV, Conners-3, CASD, PEP-3, навчання фахівців, а також придбання предметів, матеріалів і обладнання для довгострокового користування).

12 липня 2017 року Уряд створив інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), реорганізувавши психолого-медико-педагогічні консультації. Метою цих центрів є забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами (ООП) віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, зокрема у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. ІРЦ проводять комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, надають психолого-педагогічні, корекційно-розвиткові послуги та забезпечують їх системний супровід [46].

9 серпня 2017 року Кабінет Міністрів України вніс зміни до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Згідно з цими змінами, для кожного учня з ООП складається індивідуальна програма розвитку (ІПР), в якій зазначаються конкретні навчальні стратегії, підходи, кількість годин та напрями психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять. Освітні та соціальні потреби дітей із складними порушеннями розвитку під час їхнього перебування в навчальному закладі задовольняються соціальними працівниками, батьками або уповноваженими особами [28].

Постанова Кабінету Міністрів України № 545 від 12.07.2017 р. із змінами, внесеними Постановою КМУ № 617 від 22.08.2018 р. визначає «Положення про інклюзивно-ресурсний центр». Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) створюється для забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами (ООП) віком від 2 до 18 років на дошкільну та загальну середню освіту. ІРЦ проводить комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, надає психолого-педагогічні, корекційно-розвивальні послуги та забезпечує їх системний супровід [48].

ІРЦ утворюються з розрахунку один центр на 7 тисяч дітей в об'єднаних територіальних громадах та районах, і на 12 тисяч дітей у містах. Приміщення ІРЦ повинні бути пристосовані для дітей з ООП відповідно до законодавчих вимог.

Основні завдання ІРЦ:

1. Комплексне оцінювання дітей для визначення їхніх освітніх потреб, зокрема інтелектуальних можливостей, і надання рекомендацій щодо освітніх програм та корекційних послуг.
2. Надання психолого-педагогічних та корекційно-розвивальних послуг дітям з ООП у різних закладах освіти.
3. Участь у командах психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП для моніторингу їхнього розвитку.
4. Ведення реєстру дітей, які пройшли оцінювання, закладів освіти та фахівців, що надають відповідні послуги.
5. Консультування та методична допомога педагогам і батькам щодо організації інклюзивного навчання.
6. Інформування батьків про мережу закладів освіти та процес зарахування до них.
7. Надання психологічної допомоги батькам для формування позитивної мотивації у розвитку дітей з ООП.
8. Моніторинг розвитку дітей з ООП у співпраці з батьками та закладами освіти.

9. Організація інформаційно-просвітницьких заходів з питань надання корекційних послуг дітям з ООП.

10. Взаємодія з органами влади, закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та громадськими організаціями щодо надання послуг дітям з ООП.

11. Підготовка звітної інформації про діяльність ІРЦ для засновників та відповідних органів управління освітою [42].

У той же день Кабінет Міністрів затвердив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки і план заходів для реалізації її першого етапу. Одним з очікуваних результатів цієї стратегії є щорічне збільшення кількості дітей, охоплених інклюзивним навчанням, на 30% від загальної кількості дітей з ООП, починаючи з 2018 року.

Постанова Кабінету Міністрів України № 545 від 12.07.2017 р. з поправками від 22.08.2018 р. визначає порядок надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам для підтримки осіб з особливими освітніми потребами (ООП). За рахунок субвенцій фінансуються додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвивальні заняття, які визначаються індивідуальною програмою розвитку. Ці заняття призначені для осіб з ООП, які навчаються в інклюзивних класах дошкільних і загальноосвітніх закладів, а також для тих, хто здобуває професійну та загальну середню освіту одночасно в професійно-технічних закладах [11].

Також субвенції покривають витрати на придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, які допомагають дітям з ООП опановувати навчальну програму. На ці потреби може бути витрачено до 35% загального обсягу субвенції. Якщо в закладі є кілька дітей з однаковими порушеннями, засоби корекції можуть бути закуплені для спільного користування. Типовий перелік таких засобів затверджується наказом Міністерства освіти і науки України.

Ці заходи спрямовані на забезпечення права дітей з ООП на здобуття якісної освіти та підтримку їхнього розвитку в інклюзивному середовищі.

Таким чином, в українському законодавстві поступово формується комплексний підхід до забезпечення доступності вищої освіти. Він охоплює не лише проголошення принципу рівності, а й передбачає конкретні механізми його реалізації – від загальноосвітніх політик до технічних стандартів. Проте ефективність реалізації цього підходу значною мірою залежить від інституційної готовності, ресурсного забезпечення та професійної компетентності персоналу освітніх закладів щодо практичного впровадження інклюзивних практик.

1.3. Особи з інвалідністю як одна з основних категорій клієнтів фахівця соціальної сфери

Соціальна робота з особами з інвалідністю є однією з ключових сфер діяльності фахівця соціальної сфери, що зумовлено як соціально-демографічною структурою населення, так і міжнародними та національними зобов'язаннями щодо забезпечення рівних прав і можливостей. Інвалідність у сучасному гуманітарному дискурсі розглядається не лише як медичне явище, що пов'язане з порушенням функціонування організму, але передусім як соціальний конструкт, який виникає внаслідок взаємодії між особою з порушенням здоров'я та бар'єрами, що обмежують її повноцінну участь у житті суспільства [45].

Розуміння інвалідності як соціального феномену зумовлює зміну парадигми в підходах до соціальної роботи. Якщо раніше акцент робився на догляді та забезпеченні базових потреб, то сьогодні пріоритетом стає соціальна інтеграція, розвиток індивідуального потенціалу, забезпечення доступу до освіти, праці, послуг, участі у суспільному та культурному житті. Це вимагає від фахівця соціальної сфери глибокого розуміння специфіки життєвої ситуації осіб з інвалідністю, володіння методами соціального

супроводу, консультування, адвокації, а також уміння працювати в мультидисциплінарних командах.

Поняття «особа з інвалідністю» у національному законодавстві закріплене, зокрема, в Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», де зазначено, що це особа, яка має стійке порушення функцій організму, що зумовлює обмеження життєдіяльності, потребує соціальної допомоги та створення умов для реалізації прав і свобод. Водночас Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована Україною у 2009 році) акцентує на соціальній моделі інвалідності, яка виходить із визнання, що бар'єри в середовищі, а не сама інвалідність, є головною причиною соціальної ізоляції та дискримінації [33].

Таким чином, діяльність фахівця соціальної сфери повинна бути спрямована на усунення цих бар'єрів, розвиток інклюзивного середовища та підтримку незалежного життя осіб з інвалідністю. Це передбачає застосування низки принципів: індивідуального підходу, партнерства з клієнтом, забезпечення участі у прийнятті рішень, недискримінації, поваги до людської гідності.

Сучасний фахівець із соціальної роботи, працюючи з особами з інвалідністю, стикається з різноманітним індивідуальним потребам, що обумовлює необхідність чіткої оцінки життєвої ситуації кожного клієнта. Цей процес передбачає глибоке розуміння контексту – від фізичних бар'єрів до соціальних стереотипів та дискримінаційних практик. Одним із завдань фахівця є не лише надання соціальних послуг, а й сприяння розширенню можливостей клієнта для самостійного життя, прийняття рішень, реалізації власного потенціалу в соціумі [21].

Особливої актуальності набуває міждисциплінарний підхід до соціальної роботи з цією категорією населення. Успішна соціальна інтеграція неможлива без тісної співпраці з фахівцями медичної, психологічної, освітньої сфер. Практика показує, що ефективна підтримка клієнтів з інвалідністю досягається через мережу соціальних послуг, до якої

залучаються центри реабілітації, інклюзивно-ресурсні центри, служби зайнятості, навчальні заклади, органи місцевого самоврядування та громадські організації [29].

Законодавче підґрунтя соціальної роботи з особами з інвалідністю в Україні формується не лише на основі Закону України «Про соціальні послуги», а й через низку інших нормативно-правових актів. Зокрема, у Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначено права на працю, освіту, охорону здоров'я, доступ до інформації, соціальну допомогу, участь у політичному та культурному житті. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 597 «Про організацію надання соціальних послуг», соціальні послуги мають надаватися за принципами адресності, доступності, добровільності, поваги до людської гідності та недопущення дискримінації [48].

Професійна діяльність соціального працівника з особами з інвалідністю охоплює кілька ключових напрямів: консультування, соціальна адаптація, супровід, посередництво, організація доступу до ресурсів, а також правозахисна діяльність. Кожен з цих напрямів вимагає відповідної підготовки, етичної чутливості та здатності діяти у межах індивідуалізованого підходу [47].

У фокусі професійної етики соціального працівника перебуває повага до гідності особи з інвалідністю, визнання її автономії, унікальності досвіду та права на самовизначення. Відповідно до Етичного кодексу соціального працівника України, одним з основоположних принципів є забезпечення справедливості та недискримінації при наданні послуг. У випадку з особами з інвалідністю це означає зобов'язання долати бар'єри, не лише фізичні, а й інформаційні, правові та комунікаційні.

Суттєвим викликом для фахівців соціальної сфери залишається подолання суспільних стереотипів, зокрема уявлення про осіб з інвалідністю як пасивних отримувачів допомоги, а не як активних суб'єктів соціального життя. Така парадигма трансформується під впливом ідеї соціальної моделі

інвалідності, яка замінює акцент на «дефекті» самої особи – акцентом на недосконалоості середовища, що її оточує. У цій моделі соціальний працівник виступає не як «опікун», а як агент змін – той, хто допомагає клієнту реалізувати свій потенціал у взаємодії з суспільством [51].

Ефективна соціальна робота з особами з інвалідністю вимагає наявності багаторівневої системи підтримки. На макрорівні важливу роль відіграють державні органи, що розробляють і впроваджують політику соціального захисту, системи соціального забезпечення, інституційні та нормативні механізми. У цьому контексті діяльність соціального працівника нерозривно пов'язана з реалізацією державних програм підтримки осіб з інвалідністю, наприклад, щодо забезпечення доступного житла, реабілітації, працевлаштування, інклюзивної освіти та доступу до громадських послуг.

На мезорівні – в межах локальних громад – важливою є організація соціальних служб, центрів денного перебування, ресурсних центрів, служб перевезень, центрів раннього втручання, програм зайнятості. Саме тут соціальний працівник може виступати в ролі координатора, модератора або навіть ініціатора нових форм підтримки. Робота в громаді дозволяє швидко реагувати на індивідуальні запити, формувати мережу підтримки навколо клієнта, а також забезпечувати участь самої особи в прийнятті рішень щодо неї [54].

На мікрорівні соціальний працівник працює безпосередньо з особою та її родиною, допомагаючи подолати життєві труднощі, адаптуватися до змін у стані здоров'я або способі життя, віднайти нові життєві стратегії. Зокрема, застосовується індивідуальне планування соціальних послуг, яке враховує не лише медичні показники, але й соціальні, психологічні та культурні особливості клієнта.

У цьому контексті набуває значення концепція «життєвого шляху особи з інвалідністю», яка вказує на необхідність супроводу протягом усього життєвого циклу – від раннього втручання у дитячому віці до послуг у сфері активного старіння. Кожен етап такого шляху має свої виклики, які

вимагають фахового супроводу – починаючи від формування позитивного образу себе, підтримки у здобутті освіти, соціалізації, працевлаштування – і закінчуючи підтримкою у разі втрати працездатності, самотності або наявності коморбідних станів [56].

Одним із ключових викликів у соціальній роботі з людьми з інвалідністю є боротьба з дискримінацією та стигматизацією, які все ще мають місце в українському суспільстві. Незважаючи на формальну заборону дискримінації в законодавстві (стаття 24 Конституції України, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»), на практиці особи з інвалідністю стикаються з численними бар'єрами – як фізичними, так і соціальними – що обмежують їх участь у повноцінному житті. Зокрема, це обмежений доступ до зайнятості, освіти, охорони здоров'я, культурних заходів, інформації та інфраструктури. Соціальний працівник у такому контексті виступає як адвокат клієнта, зобов'язаний не лише допомогти з вирішенням конкретних проблем, а й сприяти зміні суспільного ставлення до осіб з інвалідністю шляхом просвітництва, міжсекторальної співпраці та участі у формуванні соціальної політики [50].

У сфері зайнятості фахівець соціальної сфери може бути посередником між особою з інвалідністю та роботодавцем, допомагаючи адаптувати робоче місце, скласти індивідуальний план працевлаштування, а також забезпечити юридичний супровід у разі порушення прав. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» зобов'язує підприємства, установи й організації з чисельністю працівників понад 8 осіб створювати спеціальні робочі місця або сплачувати адміністративні штрафи у разі невиконання квоти (не менше 4% від загальної чисельності). Однак цей механізм часто не виконується, що підкреслює потребу в активному залученні соціальних працівників до моніторингу реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері праці [45].

Не менш важливою є участь фахівця соціальної сфери у сфері охорони здоров'я, особливо в контексті доступу до реабілітаційних послуг, медичного

супроводу, паліативної допомоги. Соціальний працівник може допомогти клієнтам з інвалідністю зорієнтуватися в складній системі охорони здоров'я, сприяти доступу до медичних послуг, забезпечити комунікацію між клієнтом, родиною та медичним персоналом, а також підтримати емоційно в ситуаціях, що викликають тривогу або фрустрацію. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» передбачає надання широкого спектра реабілітаційних послуг, однак ефективність реалізації цих прав залежить від участі міждисциплінарних команд, у яких соціальний працівник відіграє важливу координаційну роль [46].

Окрему увагу слід приділити роботі з родинами осіб з інвалідністю. Часто саме родичі є тими, хто першими звертається за допомогою до соціальних служб. У таких випадках важливо оцінити не лише потреби самої особи з інвалідністю, а й потреби та ресурси сім'ї. Соціальна робота в цьому напрямку передбачає інформування, консультування, підтримку у формуванні навичок догляду, профілактику вигорання серед осіб, які забезпечують постійний догляд, а також сприяння у здобутті соціальних пільг та послуг. Закон України «Про соціальні послуги» закріплює підхід, орієнтований на потреби отримувача послуг, включаючи оцінку індивідуальних потреб, розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг і залучення родини як активного учасника цього процесу [21].

Освітній компонент соціальної інтеграції осіб з інвалідністю є особливо важливим для фахівця соціальної сфери, оскільки саме освіта виступає інструментом формування потенціалу людини, її соціальної активності та мобільності. Закон України «Про освіту» закріплює принцип інклюзивності як один з основоположних для організації освітнього процесу, забезпечуючи право кожної особи на освіту без дискримінації, у тому числі за ознакою інвалідності. Стаття 19 цього закону передбачає, що органи державної влади та місцевого самоврядування повинні створити умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами, включаючи адаптацію навчального

середовища, інфраструктури, а також забезпечення супроводу асистентом [46].

Фахівець соціальної сфери в цьому контексті може виконувати роль координатора освітньої траєкторії дитини або молодшої особи з інвалідністю, зокрема беручи участь у міждисциплінарних командах психолого-медико-педагогічного супроводу, комісіях з оцінювання освітніх потреб, супроводжуючи родину у процесі вибору закладу освіти, допомагаючи в розробленні індивідуальної програми розвитку. Закон України «Про повну загальну середню освіту» зобов'язує школи забезпечувати реалізацію права на інклюзивну освіту та створення ресурсних центрів підтримки інклюзії. Це означає, що соціальний працівник повинен мати не лише правові знання, а й володіти технологіями консультування, фасилітації групової роботи, комунікації з освітянами, батьками та дитиною [23].

Особливий аспект соціальної роботи з особами з інвалідністю – це діяльність у сфері захисту прав дітей з інвалідністю. Положення Конвенції ООН про права дитини вимагають від держави забезпечити доступність освіти, охорони здоров'я, відпочинку, реабілітації та соціальних послуг. Закон України «Про охорону дитинства» передбачає додаткові гарантії для дітей з інвалідністю щодо здобуття освіти, участі в житті громади, отримання реабілітаційної допомоги. Соціальний працівник зобов'язаний діяти як представник інтересів дитини, моніторити якість надання послуг, попереджати насильство, залучати фахівців суміжних сфер – логопедів, психологів, юристів – для вирішення складних ситуацій [26].

Паралельно з освітнім та правозахисним напрямками, фахівець соціальної сфери повинен працювати й у напрямку формування безбар'єрного середовища. Це передбачає не лише фізичну доступність будівель, транспорту, інформаційних технологій, а й усунення соціальних бар'єрів – упереджень, стереотипів, ізоляції. Концепція «універсального дизайну», закріплена у статті 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, має стати ключовим орієнтиром у практиці соціальної роботи. Створення

простору, який не потребує додаткових адаптацій для осіб з інвалідністю, є пріоритетом у державній політиці, про що свідчить Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [42].

У практиці соціальної роботи з особами з інвалідністю важливим є застосування цілісного, міждисциплінарного підходу. Фахівець соціальної сфери не обмежується лише наданням консультативної допомоги або оформленням соціальних пільг. Його діяльність включає широке коло професійних функцій: оцінку індивідуальних потреб, розроблення індивідуального плану підтримки, координацію послуг, здійснення соціального супроводу, адвокацію прав клієнта, сприяння соціалізації, профілактику ізоляції та депривації [45].

Одним із важливих завдань є залучення особи з інвалідністю до активної участі в суспільному житті, включаючи сферу праці. Відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», роботодавці зобов'язані створювати умови для працевлаштування людей з інвалідністю та дотримуватися нормативу щодо кількості таких працівників. Соціальний працівник, особливо у структурі служби зайнятості або центрів надання соціальних послуг, може виступати як посередник між клієнтом та роботодавцем, допомагаючи в адаптації робочого місця, складанні резюме, проходженні співбесід, а також у вирішенні конфліктних ситуацій, пов'язаних із дискримінацією [45].

Значну роль відіграє й організація процесів реабілітації. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 31 «Про затвердження Порядку здійснення реабілітаційних заходів», фахівець соціальної сфери бере участь у формуванні індивідуального реабілітаційного плану, який передбачає відновлення соціальних функцій, психологічну підтримку, розвиток навичок самообслуговування, сприяння в здобутті професійних навичок. Важливим завданням є забезпечення доступу клієнта до реабілітаційних установ, технічних засобів реабілітації, психотерапевтичних ресурсів [46].

У контексті децентралізації важливим є розвиток соціальної роботи на рівні територіальних громад. Закон України «Про соціальні послуги» окреслює механізми надання послуг відповідно до потреб мешканців громади, включаючи індивідуальну оцінку потреб особи. Це відкриває можливості для ефективнішої інтеграції осіб з інвалідністю у життя громади, врахування локального контексту, культурних особливостей, доступності соціальної інфраструктури. Фахівець соціальної сфери у такому середовищі виступає не лише як індивідуальний консультант, а як фасилітатор змін у громаді – ініціатор програм доступності, розбудови партнерств між НУО, ОСББ, місцевою владою, закладами охорони здоров'я, освіти [49].

Проблематика бар'єрів і стигматизації осіб з інвалідністю потребує також активного залучення фахівців до освітньо-просвітницької діяльності. Соціальні працівники, працюючи у громадах, школах, медичних закладах, мають важливу роль у формуванні інклюзивної культури – роз'ясненні прав осіб з інвалідністю, боротьбі з дискримінаційними практиками, популяризації принципів рівності та поваги. Це також пов'язано з виконанням положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який передбачає недопущення будь-яких форм дискримінації за ознакою інвалідності [35].

Соціальна робота з особами з інвалідністю охоплює широкий спектр напрямків, кожен з яких спрямований на забезпечення рівних можливостей, підтримку автономії та інтеграцію в суспільне життя. Один із ключових напрямків – інформаційно-консультативна підтримка, яка передбачає надання особам з інвалідністю та членам їхніх сімей актуальної інформації щодо прав, пільг, доступних соціальних послуг, реабілітаційних програм, можливостей навчання та працевлаштування. Консультації здійснюються фахівцями соціальної сфери, зокрема соціальними працівниками, юристами, психологами, фахівцями з реабілітації, з урахуванням індивідуальних потреб кожного клієнта [35].

Іншим важливим напрямком є психосоціальна підтримка, яка передбачає роботу з емоційним станом осіб з інвалідністю, подоланням травматичного досвіду, розвитком мотивації до активного способу життя. Застосовуються індивідуальні та групові форми соціально-психологічної допомоги, які спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, комунікації, подолання стигми та ізоляції. Особлива увага приділяється профілактиці вторинної інвалідності, зокрема внаслідок депресивних розладів, залежностей або втрати соціальних зв'язків.

Значне місце у соціальній роботі посідає супровід у сфері освіти та професійної реабілітації. Це охоплює допомогу у виборі та адаптації освітніх маршрутів, сприяння інклюзивному навчанню, забезпечення доступу до технічних засобів, супровід у процесі здобуття нових професійних навичок відповідно до потреб ринку праці та індивідуального потенціалу клієнта. У межах цього напрямку також проводиться співпраця з центрами зайнятості, реабілітаційними установами та освітніми закладами з метою створення умов для самореалізації осіб з інвалідністю [21].

Також важливим напрямом є соціальна інтеграція та адвокація прав осіб з інвалідністю. Фахівці соціальної сфери активно залучають клієнтів до участі в громадському житті, сприяють створенню безбар'єрного середовища, захищають права на доступ до послуг, житла, транспорту, медичного обслуговування. Цей напрям передбачає взаємодію з органами влади, громадськими організаціями, фондами, а також розвиток лідерського потенціалу серед самих осіб з інвалідністю.

Загалом, соціальна робота з особами з інвалідністю реалізується через міждисциплінарний підхід, орієнтований на потреби клієнта та включення його в активне суспільне життя. Напрямки діяльності можуть змінюватися залежно від віку, форми інвалідності, соціального статусу, рівня автономії особи, однак основною метою завжди залишається забезпечення гідного життя та дотримання фундаментальних прав.

У підсумку, соціальна робота з особами з інвалідністю є комплексною професійною діяльністю, яка поєднує правозахисну, психологічну, освітню, комунікаційну, медіаційну та аналітичну функції. Фахівець соціальної сфери виконує роль не тільки безпосереднього помічника клієнта, а й агента змін – особи, яка впливає на політику, культуру, практики надання послуг, структуру середовища. Це вимагає від нього високої професійної підготовки, знання законодавства, етичних норм, навичок критичного мислення, аналізу потреб, а також гнучкості й чутливості до індивідуального контексту кожної особи.

Висновки з розділу 1.

Проведене теоретико-правове дослідження дає змогу стверджувати, що доступність для осіб з інвалідністю є комплексним і багатоаспектним поняттям, яке включає фізичні, інформаційні, комунікаційні, освітні, соціальні та інші компоненти. Вона розглядається як ключова передумова реалізації прав людини та основа для забезпечення рівності можливостей у всіх сферах життя, зокрема – в освітньому середовищі.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність різних підходів до трактування доступності – як через адаптацію середовища, так і через універсальне проектування. Найбільш прогресивним визнається підхід універсального дизайну, який орієнтований на створення інклюзивного середовища, придатного для максимально широкого кола осіб без необхідності додаткової адаптації чи спеціальних рішень.

Нормативно-правова база України у сфері забезпечення прав осіб з інвалідністю значною мірою імплементує положення міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Державна політика ґрунтується на принципах рівності, недискримінації, доступності, інклюзивності та активної участі осіб з інвалідністю у суспільному житті. У законодавстві чітко визначено обов'язки держави, органів місцевого самоврядування, закладів освіти та інших суб'єктів у створенні безбар'єрного

середовища й забезпеченні умов для реалізації прав осіб з інвалідністю, зокрема в освітньому просторі.

Особи з інвалідністю посідають важливе місце в діяльності фахівця соціальної сфери. Вони є соціально вразливою категорією населення, потреби якої вимагають системного підходу та міждисциплінарної взаємодії. Ефективна соціальна робота з такими клієнтами передбачає реалізацію комплексних програм підтримки, індивідуального супроводу, правового захисту, сприяння у сфері освіти, зайнятості, доступу до інформації та послуг.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що формування ефективного механізму забезпечення доступності для осіб з інвалідністю в освітньому середовищі вимагає не лише нормативного регулювання, а й глибокого розуміння соціальної природи інвалідності, визнання суб'єктності осіб з інвалідністю та професійної готовності соціальних працівників до роботи в умовах інклюзивного суспільства.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. Аналіз видів безбар'єрності в освітньому середовищі: результати дослідження

Безбар'єрність в освітньому середовищі – це комплексний підхід до організації освіти, за якого усуваються всі перешкоди для участі в навчанні та шкільному житті. Це не лише про наявність пандусів чи ліфтів, але про створення такого середовища, в якому кожна людина має рівний доступ до навчання, розвитку та участі в суспільному житті, незалежно від віку, стану здоров'я, фізичних чи ментальних особливостей, статі чи походження. Іншими словами, безбар'єрність – це про рівні можливості і повагу до кожного учасника освітнього процесу. Сучасні підходи розглядають безбар'єрність надзвичайно широко: вона охоплює різні сфери – від доступності будівель і інформації до психологічного комфорту та інклюзивності освіти. На національному рівні виокремлено шість ключових напрямків (видів) безбар'єрності: фізичний, інформаційний, цифровий, соціально-громадянський, емоційний та освітній bcbiblio9.blogspot.com. Кожен із них відіграє важливу роль у формуванні доступного й інклюзивного освітнього середовища. Розглянемо по черзі сутність цих видів безбар'єрності, особливості їх реалізації в закладах освіти України та приклади з українського контексту.

Фізична безбар'єрність стосується усунення архітектурних та інфраструктурних перепон, щоб навчальні заклади та інші об'єкти були доступними для всіх людей. Фактично це створення середовища, в якому громадські споруди, публічні місця, транспорт і послуги є фізично доступними для всіх груп населення. У контексті освіти фізична безбар'єрність означає, що школи, університети та інші заклади мають зручні входи без порогів і сходів, пандуси або підйомники, ліфти між поверхами,

широкі дверні прорізи та коридори, доступні санітарні кімнати тощо. Такі елементи інклюзивної інфраструктури дозволяють учням і студентам з різними фізичними можливостями (зокрема користувачам інвалідних візків, людям похилого віку, батькам з дитячими візками) безперешкодно потрапляти до усіх необхідних приміщень і пересуватися кампусом. Фізична доступність є базовою умовою участі в освітньому процесі: доступ до будівлі школи є однією з передумов доступності самої освіти.

В українських закладах освіти впровадження фізичної безбар'єрності відбувається через оновлення будівельних норм і поступову модернізацію освітньої інфраструктури. Починаючи з ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та прийняття нових державних будівельних норм (наприклад, ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будинків і споруд»), нові та реконструйовані навчальні заклади проектуються з урахуванням вимог доступності. У багатьох школах встановлено пандуси, тактильні напрямні смуги для людей з порушеннями зору, спеціальні парти і паркінги для учнів на візках. Особливо активним є впровадження фізичної безбар'єрності при відновленні пошкоджених війною шкіл: наприклад, у процесі повоєнної відбудови навчальних закладів пріоритетом визначено облаштування пандусів та інклюзивних санітарних приміщень як новий стандарт норми. Показовим є пілотний проєкт МОН 2024 року: на базі 9 університетів України створюються Центри підтримки студентів, де, зокрема, забезпечуються всі необхідні умови для безперешкодного фізичного доступу – встановлюються пандуси, ліфти тощо [44]. Як приклад, у Маріупольському державному університеті (після переміщення до Києва) в новому корпусі одразу закладено принцип безбар'єрності як обов'язковий елемент сучасного університету – там при плануванні передбачено повну архітектурну доступність. Таким чином, фізична безбар'єрність в українській освіті реалізується через нормативні вимоги та конкретні проєкти реконструкції і будівництва, що поступово формують «безбар'єрну» інфраструктуру освіти [44].

Інформаційна безбар'єрність означає доступність інформації та освітнього контенту для всіх, незалежно від сенсорних чи когнітивних особливостей людини. Згідно з офіційним визначенням, це умови, за яких люди – незалежно від їхніх функціональних порушень чи комунікативних можливостей – мають доступ до інформації в різних форматах з використанням технологій, що враховують їхні потреби. В освітньому середовищі інформаційна безбар'єрність охоплює декілька аспектів.

По-перше, навчальні матеріали повинні бути подані в адаптованих формах: текстові матеріали – зрозумілою мовою і достатнім шрифтом, для людей з порушеннями зору – дубльовані шрифтом Брайля або у звуковому (аудіокниги) та електронному форматах, для людей з порушеннями слуху – доповнені жестовим перекладом чи субтитрами.

По-друге, шкільна та університетська комунікація має враховувати різні потреби: зручна навігація закладом (піктограми, тактильні покажчики), доступні веб-сайти закладів освіти (відповідність стандартам веб-доступності, таким як WCAG), можливість отримати інформацію про освітні послуги різними каналами (в усній, письмовій або електронній формах). Принципово, щоб інформація про освітні програми, розклади, оголошення тощо була зрозумілою кожному учаснику освітнього процесу, включно з тими, хто має порушення зору, слуху або труднощі з читанням [1].

В Україні дедалі більше уваги приділяється інформаційній доступності освіти, особливо у зв'язку з розвитком інклюзивного навчання. У школах для дітей з особливими освітніми потребами впроваджуються спеціальні підручники шрифтом Брайля та рельєфно-крапкові тактильні посібники. Приміром, у бібліотеках та ресурсних кімнатах з'являються книги, надруковані шрифтом Брайля, що допомагають людям із порушенням зору читати й відкривати нові світи [16]. Діти в звичайних школах також знайомляться з такими форматами – так, під час Тижня безбар'єрності в одній із гімназій школярам показували шрифт Брайля, і учні з цікавістю торкалися сторінок, вивчаючи крапкові знаки. Це формує культуру розуміння,

що інформація може подаватися різними способами. В університетах запроваджуються електронні кабінети та сайти, пристосовані для користувачів з інвалідністю: з можливістю змінювати розмір шрифту, контрастність, з альтернативним текстом до зображень тощо. Деякі заклади забезпечують сурдопереклад під час лекцій чи онлайн-трансляцій для студентів із вадами слуху. Наприклад, у Національному університеті «Львівська політехніка» діє центр підтримки осіб з інвалідністю, який серед іншого допомагає студентам з порушеннями слуху отримувати конспекти лекцій у письмовій формі та організовує переклад на жестову мову на важливих заходах (дані з внутрішнього звіту університету). Крім того, офіційні освітні сайти та платформи України все частіше мають режим високого контрасту і зручну структуру, щоб абітурієнти чи батьки з особливими потребами могли знайти потрібну інформацію без бар'єрів. Отже, інформаційна безбар'єрність реалізується через адаптацію контенту і комунікаційних каналів: від шкільних оголошень до університетських порталів – усе має бути доступним і зрозумілим для кожного [44].

Цифрова безбар'єрність спрямована на те, щоб усі люди мали рівний доступ до цифрових технологій, інтернет-ресурсів та онлайн-освіти. Визначення цього виду безбар'єрності підкреслює забезпечення доступу до інформації, комунікації, публічних та інших послуг онлайн для всіх груп населення (включаючи літніх людей, людей з інвалідністю, мешканців сільських територій тощо) [16]. В освітньому контексті цифрова безбар'єрність означає, що учні, студенти, вчителі й батьки повинні мати можливість користуватися інтернетом і цифровими інструментами незалежно від місця проживання чи особливостей здоров'я. Це, по-перше, наявність якісного швидкісного інтернет-зв'язку в усіх закладах освіти, по-друге, доступність комп'ютерів та гаджетів для навчання, а по-третє – розвиток цифрових навичок у всіх учасників освітнього процесу. Цифрова безбар'єрність передбачає, що онлайн-уроки, платформи дистанційного навчання, електронні бібліотеки та сервіси електронного врядування в освіті

доступні кожному. Наприклад, платформа «Дія.Цифрова освіта» пропонує безкоштовні курси для розвитку цифрової грамотності різних груп населення – від школярів до пенсіонерів – щоб ніхто не залишився осторонь цифрового світу [16].

В Україні останніми роками зроблено значні кроки для усунення «цифрового розриву» в освітній сфері. За даними Міністерства освіти і науки, станом на 2021 рік 96% шкіл вже мали доступ до Інтернету (хоча швидкість і якість підключення ще потребували покращення). Урядова програма «Інтернет-субвенція» 2021–2022 рр. спеціально спрямована на підключення сільських шкіл, бібліотек і інших соцзакладів до широкосмугового інтернету. Завдяки цій ініціативі вперше отримали інтернет понад 930 сільських шкіл по всій Україні. Це створило нові можливості для учнів і вчителів у віддалених громадах: вони тепер можуть користуватися онлайн-ресурсами, а не обмежуватися лише паперовими підручниками, наявними в селі [38]. Крім інфраструктури, реалізуються проєкти з забезпечення обладнанням: так, у 2021 році була виділена субвенція на закупівлю ноутбуків для вчителів, в результаті тисячі педагогів у різних областях отримали сучасні комп'ютери для роботи. Це особливо допомогло під час дистанційного навчання у період пандемії COVID-19 та воєнного часу, коли інтернет і гаджети стали єдиним каналом навчання для мільйонів дітей. Для учнів з малозабезпечених сімей місцева влада та благодійники організовували кампанії зі збору планшетів, смартфонів, щоб кожна дитина могла під'єднатися до онлайн-уроків (наприклад, ініціатива «Підключи школяра» у Львівській області в 2022 році). Важливо, що цифрова безбар'єрність враховує потреби і людей з інвалідністю: освітні сайти тепер проєктуються відповідно до стандартів доступності (ДСТУ EN 301 549:2022, WCAG), щоб ними могли користуватися особи з порушеннями зору чи моторики (через екранні читачі, навігацію з клавіатури тощо) [57]. Також впроваджуються онлайн-сервіси з альтернативними способами взаємодії – наприклад, можливість отримати консультацію в чаті або через відеодзвінок з сурдоперекладачем для батьків,

які мають порушення слуху (такі послуги анонсував, зокрема, Київський міський освітній департамент у 2023 році). Отже, цифрова безбар'єрність в освіті – це про рівний доступ до сучасних технологій і знань: від інтернет-зв'язку і девайсів до навичок їх використання. Україна рухається в цьому напрямі, розширюючи інтернет-покриття та створюючи «освіту в один клік» для всіх.

Соціальна безбар'єрність (іноді її називають суспільно-громадянською) полягає у створенні таких умов, за яких усі люди та соціальні групи мають рівні можливості брати участь у житті громади й держави. У контексті освітнього середовища соціальна безбар'єрність означає інклюзивність шкільного та студентського колективу, відсутність дискримінації чи стигматизації будь-кого за ознакою інвалідності, статусу, походження тощо. Школа й університет як соціальні інститути мають стати простором рівних можливостей для всіх, де кожен почувається повноправним учасником. Це передбачає, що діти з особливими освітніми потребами навчаються разом зі своїми однолітками без ізоляції (реалізація принципу інклюзії), що учні з малозабезпечених сімей чи з родин переселенців не зазнають упередженого ставлення, що вчителі і однокласники поважають культурне та мовне різноманіття. Соціальна безбар'єрність також стосується участі батьків і громади в житті школи, відкритості закладу назовні: школа співпрацює з громадськими організаціями, залучає волонтерів, будує партнерські відносини, щоб подолати відчуження між освітнім середовищем та суспільством [16].

В українській освіті за останні роки спостерігається активний рух до підвищення соціальної інклюзивності. Законодавчо закріплено право дітей з особливими потребами навчатися у звичайних школах, і станом на 2023 рік понад 25 тисяч дітей з інвалідністю навчаються в інклюзивних класах по всій країні (дані МОН). У багатьох школах відкрито ресурсні кімнати та введено посади асистентів учителя, що допомагають таким дітям інтегруватися у колектив. Важливо, що інклюзивна освіта розглядається не лише як послуга

для дітей з інвалідністю, а ширше – як культура прийняття різних учнів. Приміром, чимало шкіл запроваджують освітні проекти з толерантності: проводяться уроки щодо різних культур і традицій, акції проти булінгу та дискримінації. Як наслідок формується шкільна атмосфера, де різноманітність сприймається позитивно, а не як проблема. Показовим прикладом соціальної безбар'єрності у вищій школі є створення Центрів підтримки студентів, про які згадувалося вище. Ці центри працюють для всіх студентів, викладачів і персоналу і допомагають долати будь-які бар'єри – фізичні, психологічні чи соціальні. Їх мета – зробити університетське життя комфортним для кожного, щоб ніхто не залишався на узбіччі спільноти. Наприклад, у згаданому Маріупольському держуніверситеті після релокації сформовано принципово нову відкриту і прогромадську місію закладу. Проректорка цього вишу зазначила: «Ми закладаємо безбар'єрність як обов'язковий елемент сучасного університету. Не ми повинні інтегрувати людей з інвалідністю у суспільство, а суспільство повинно інтегруватися для цих людей» [44]. Ця цитата відображає нову філософію: відповідальність за включення в суспільство лежить на всій спільноті, а не на самій людині з особливими потребами.

Соціальна безбар'єрність також підтримується на рівні громадських ініціатив. У різних містах діють організації та проекти, що сприяють взаємодії школярів з різних соціальних груп. Наприклад, у Львові проект «Different Together» об'єднує підлітків із загальноосвітніх шкіл та дітей з інтернатів для спільних творчих занять – це руйнує стіну між цими групами. В Одесі волонтерська ініціатива проводила спільні спортивні змагання, в яких брали участь учні звичайних шкіл і діти з порушеннями розвитку, що дало можливість познайомитися і потоваришувати. Усе це зменшує соціальну відокремленість і вчить молодь принципам рівності та громадянського залучення. Таким чином, соціальна (суспільна) безбар'єрність в освіті України поступово втілюється через інклюзивні політики, толерантність у

шкільній культурі та активну позицію «освіта для всіх» – коли школа стає осередком спільноти, відкритим і дружнім до кожного.

Емоційна безбар'єрність стосується забезпечення психологічно безпечного і дружнього середовища, у якому людина не боїться бути собою, вільно виражає свої почуття та може отримати підтримку за потреби. Це про атмосферу прийняття, довіри і взаємопідтримки, за якої жодні емоційні чи ментальні особливості не стають «бар'єром» для участі в навчанні. В освітньому середовищі емоційна безбар'єрність означає, що учні та студенти почувуються захищено: вони не бояться помилитися або звернутися по допомогу, не соромляться своїх переживань. Вчителі та адміністрація створюють клімат, де кожен відчуває себе прийнятим і важливим незалежно від свого емоційного стану чи характеру. Практично це проявляється через програми розвитку емоційного інтелекту, антибулінгові заходи, наявність психологічної служби в закладі освіти, індивідуальний підхід до учнів з тривожністю чи посттравматичним стресом. Емоційна безбар'єрність тісно пов'язана із соціальною: у школі, де панує культура підтримки і емпатії, менше стигми щодо психологічних проблем, і діти вчаться поважати емоції одне одного [46].

В українських школах і університетах останнім часом спостерігається посилення уваги до ментального здоров'я та психологічного комфорту. Причин цьому декілька: і наслідки пандемії (стрес від ізоляції, дистанційного навчання), і травматичний досвід війни, який торкнувся багатьох дітей, і загальне усвідомлення важливості емоційного благополуччя для успішного навчання. У відповідь МОН визначило пріоритетом психологічну підтримку учасників освітнього процесу на всіх рівнях (цьому присвячені окремі державні програми та рекомендації). Практично в більшості шкіл працюють шкільні психологи або соціальні педагоги, які проводять консультації з учнями та батьками, тренінги з подолання стресу тощо. Для вчителів проводяться навчання, як розпізнавати у дітей ознаки тривожності чи депресії і як правильно реагувати. Важливо, що кожен учень повинен знати:

якщо йому важко – є до кого звернутися і це не викличе осуду. Саме це означає емоційна безбар'єрність – відсутність страху бути приниженим за прояв емоцій чи пошук допомоги [16].

Позитивні приклади можна навести і на рівні окремих закладів. У кількох університетах (наприклад, Українському католицькому університеті, Київському університеті імені Б.Грінченка) за останні два роки відкрито центри психологічної підтримки студентів, куди можна анонімно звернутися за консультацією психолога. Ці центри допомагають долати стрес під час навчання, проблеми адаптації першокурсників, надають підтримку при емоційних кризах. Подібні служби працюють і для школярів: у великих містах України діють телефони довіри та чати підтримки для підлітків, якими опікуються громадські організації (наприклад, онлайн-платформа «Teenergizer» надає психологічні консультації підліткам безкоштовно). В самих школах проводяться тренінги з розвитку навичок спілкування, медіації конфліктів серед учнів, вправи на емпатію. Під час Національного тижня безбар'єрності у травні 2025 року в багатьох школах психологи проводили заняття, що вчать емпатії, підтримці та взаєморозумінню bcsbiblio9.blogspot.com – зокрема, моделювали ситуації допомоги однокласнику у складній ситуації, обговорювали, як уникати упереджень. Такі вправи формують культуру відкритого обговорення почуттів. Крім того, протидія булінгу є ключовим напрямом забезпечення емоційної безбар'єрності: з 2019 року в Україні діє антибулінгове законодавство, і кожна школа повинна мати план заходів проти булінгу. Як результат, у школах запроваджуються «скриньки довіри» для анонімних повідомлень про цькування, проводяться тематичні класні години «Стоп булінг», учнівські ради залучаються до розв'язання конфліктів мирним шляхом. Там, де ці заходи виконуються сумлінно, значно покращується психологічний клімат: діти менше бояться, більше довіряють дорослим і одне одному.

Особливо актуальною стала емоційна підтримка в умовах війни. Школи, які прийняли евакуйованих дітей з прифронтових територій, стикнулися з тим, що ці учні пережили важкі події і потребують особливо чуйного ставлення. У відповідь МОН спільно з першою леді та ГО «Безбар'єрність» запустили у 2022–2023 роках масштабну програму психосоціальної підтримки: для вчителів проводили тренінги з надання першої психологічної допомоги дітям, у школи направляли додаткових фахівців (психологів, соціальних працівників), створювались «куточки психологічного розвантаження» з іграми та матеріалами для зняття стресу. Це все покликане забезпечити, щоб у школі дитина відчувала: «тут мені раді і зрозуміють мій стан», а дорослі – щоб і вони могли звернутися по допомогу без страху осуду. Емоційна безбар'єрність, таким чином, стала життєво необхідною складовою освітнього процесу під час кризи. Зараз українські освітяни дедалі більше усвідомлюють: «безбар'єрність – це про рівність та емоції», як висловилася учасниця однієї з конференцій НУШ. Якщо емоції притаманні всім людям, то і школа має враховувати емоційні потреби кожного. Крок за кроком формуються практики «чутливої» школи: від доброзичливого звертання до учня, похвали за зусилля, а не лише за результат – до розробки індивідуальних планів для тих, хто тимчасово не може відвідувати заняття через психологічні причини. Головний показник емоційної безбар'єрності – коли ні діти, ні дорослі не бояться говорити про свої переживання і впевнені, що отримають підтримку. В освітньому середовищі України закладаються основи саме такої культури [16].

Освітня безбар'єрність охоплює власне доступність освітніх можливостей і ресурсів для кожної людини впродовж життя. Це поняття означає створення рівних можливостей та вільного доступу до якісної освіти, зокрема до освіти протягом життя (lifelong learning), незалежно від життєвих обставин. Іншими словами, освітня безбар'єрність – це коли система освіти гнучко підлаштовується під різні потреби учня чи студента, а не вимагає від людини підлаштовуватися під жорсткі рамки. В школі це проявляється у

гнучких освітніх програмах, індивідуальних навчальних планах для дітей з різними можливостями; у різних формах здобуття освіти (очна, дистанційна, екстернат), щоб кожен мав шанс навчатися у зручний спосіб. У ширшому сенсі освітня безбар'єрність включає і доступ до позашкільної освіти, і до професійної, і до вищої освіти – для молоді, дорослих, людей похилого віку. Принцип «освіта протягом життя» є ключовим: людина повинна мати можливість здобувати нові знання і навички незалежно від віку, раніше здобутої освіти чи місця проживання. Наприклад, літня людина, вийшовши на пенсію, має змогу піти на курси комп'ютерної грамотності або відвідувати «університет третього віку»; молода мама в декреті – навчатися онлайн, щоб здобути нову професію; працюючий фахівець – підвищити кваліфікацію через курси без відриву від роботи [42].

В Україні поняття освітньої безбар'єрності набуло актуальності у зв'язку з реформою «Нова українська школа» та взагалі модернізацією освітньої системи. Інклюзивна освіта, про яку згадувалось, є частиною забезпечення освітньої безбар'єрності на рівні школи – вона гарантує, що діти з особливими потребами мають вільний доступ до освіти нарівні зі своїми однолітками. Але цим справа не обмежується. Освітня безбар'єрність також проявляється у розширенні доступу до дошкільної освіти (відкриття нових дитсадків або альтернативних форм типу центрів розвитку дитини – щоб усі діти, навіть у віддалених селах чи з особливими потребами, могли отримати дошкільний розвиток). На рівні вищої та професійної освіти – це створення умов для вступу і навчання *нетрадиційних студентів*: осіб старшого віку, людей з інвалідністю, ветеранів АТО/ООС, внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, починаючи з 2016 року діє спрощена процедура вступу для абітурієнтів з окупованих територій, що дозволяє їм продовжити освіту в інших регіонах України – це теж крок до зняття бар'єрів. У 2022–2023 рр. університети масово перейшли на дистанційний або змішаний формат через війну, що фактично відкрило доступ до української освіти для тисяч студентів, які виїхали за кордон або перебували в

небезпечних зонах: географічний бар'єр було подолано завдяки онлайн-навчанню. Звісно, це вимушений захід, але він продемонстрував потенціал для майбутнього більш гнучкого підходу [42].

Окремо варто згадати про розвиток освіти для дорослих як елемент освітньої безбар'єрності. В різних містах України діють так звані «Університети третього віку» при територіальних центрах соціального обслуговування або при закладах вищої освіти [53]. Ці програми дозволяють людям пенсійного віку безкоштовно вивчати цікаві їм дисципліни – від основ здоров'я і юридичної грамотності до іноземних мов чи історії мистецтва. Наприклад, при Полтавському університеті економіки і торгівлі з 2016 року працює соціальний проєкт «Університет третього віку», де щороку десятки літніх людей відвідують заняття і отримують сертифікати. Подібні курси є у Києві, Дніпрі, Хмельницькому та інших містах. Це яскравий приклад, як освіта стає доступною впродовж усього життя.

Ще одна грань освітньої безбар'єрності – створення можливостей для перекваліфікації і навчання новим професіям. Для людей, які з тих чи інших причин не можуть працювати за попередньою спеціальністю (наприклад, люди з інвалідністю, ветерани, або ті, хто втратив роботу), організовуються курси перепідготовки. В Україні діє декілька проєктів, фінансованих урядом і донорами, з професійного навчання дорослих. Зокрема, у 2023 році стартував проєкт «Освіта для всіх» в межах Національної стратегії безбар'єрності, який включає короткотермінові курси ІТ-напряму для молоді з інвалідністю та для жінок, що доглядають малих дітей. Такі ініціативи дають шанс отримати нові компетенції тим, хто раніше був виключений з ринку праці, і тим самим знімають економічні бар'єри. Хоча економічна безбар'єрність виділяється як окремий напрям (забезпечення умов для працевлаштування всіх груп населення), вона тісно переплітається з освітньою: доступ до освіти є передумовою успішного працевлаштування [42].

Таким чином, освітня безбар'єрність в Україні реалізується через різноманітні механізми: інклюзивна та диференційована освіта в школах,

розширення форматів навчання (очне, дистанційне, екстернат, вечірні класи), підтримка навчання дорослих і літніх людей, програми другої освіти та перекваліфікації. Сенси у тому, щоб нікому не доводилося «долати бар'єри» задля здобуття освіти – ні фізичні, ні вікові, ні соціальні. Коли кожен, хто хоче вчитися – дитина чи дорослий – має таку можливість і доступ до потрібних ресурсів, можна говорити про справді безбар'єрне освітнє середовище. Україна поступово рухається до цієї мети, інтегруючи принципи безбар'єрності у всі рівні освіти – від дошкільної до освіти протягом життя.

Такими чином, усі шість розглянутих вимірів безбар'єрності тісно пов'язані між собою і в сукупності забезпечують інклюзивність освітнього середовища. Фізична доступність школи впливає на доступність освіти загалом; інформаційна та цифрова доступність гарантують, що знання і комунікація досягнуть кожного, хто навчається; соціальна та емоційна безбар'єрність формують середовище поваги, підтримки і мотивації; освітня безбар'єрність у широкому сенсі робить систему відкритою для всіх протягом життя. Український досвід демонструє, що поступове усунення бар'єрів – це інвестиція в майбутнє суспільства. Освітні заклади, які впроваджують принципи безбар'єрності, вже сьогодні стають осередками рівності та розвитку. Як зазначалося під час загальнонаціонального Тижня безбар'єрності 2025 року, «безбар'єрність – це не лише про пандуси та ліфти, а передусім про культуру доступності, рівності та розуміння». Формування такої культури в освітньому середовищі України є запорукою того, що кожна людина зможе реалізувати свій потенціал, не зустрічаючи штучних перешкод на шляху до знань.

2.2. Оцінка доступності освітнього простору: анкетне опитування

Для оцінки стану впровадження концепцій доступності в освітньому просторі було проведено анкетне опитування (додаток А) серед 61 респондента, що представляли різні категорії учасників освітнього процесу. Аналіз отриманих відповідей дозволяє комплексно розглянути не лише інфраструктурні умови, але й рівень обізнаності, готовність педагогів до роботи в інклюзивному середовищі та загальну культуру інклюзії у закладах освіти. Результати відповідей на перше питання свідчать, що найбільшу частку склали учні та студенти – 33 особи. Другою за чисельністю групою стали вчителі та викладачі (14 осіб). Окремо у вибірці були представлені соціальні педагоги (3 особи) та фахівці з інклюзивної освіти (2 особи). Дев'ятеро респондентів віднесли себе до категорії «інше». Така структура вибірки забезпечує поєднання точок зору як безпосередніх отримувачів освітніх послуг, так і фахівців, які організовують навчальний процес (див. табл. 2.1., рис. 2.1).

Таблиця 2.1.

Розподіл респондентів за роллю в освітньому процесі

Категорія	Кількість	%
Учні/студенти	33	54%
Вчителі/викладачі	14	23%
Соціальні педагоги	3	5%
Фахівці з інклюзивної освіти	2	3%
Інше	9	15%

Рис. 2.1. Розподіл респондентів за роллю в освітньому процесі

На друге питання більшість респондентів (41) підтвердили, що у їхньому закладі навчаються чи працюють особи з інвалідністю. Десять учасників опитування відповіли «ні», ще стільки ж зазначили, що не знають про це. Це може вказувати як на фактичну відсутність таких осіб у закладах, так і на недостатній рівень інформування педагогів та студентів (див. табл. 2.2, рис. 2.2).

Таблиця 2.2.

Наявність осіб з інвалідністю у закладі освіти

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	41	66%
Ні	10	16%
Не знаю	10	16%

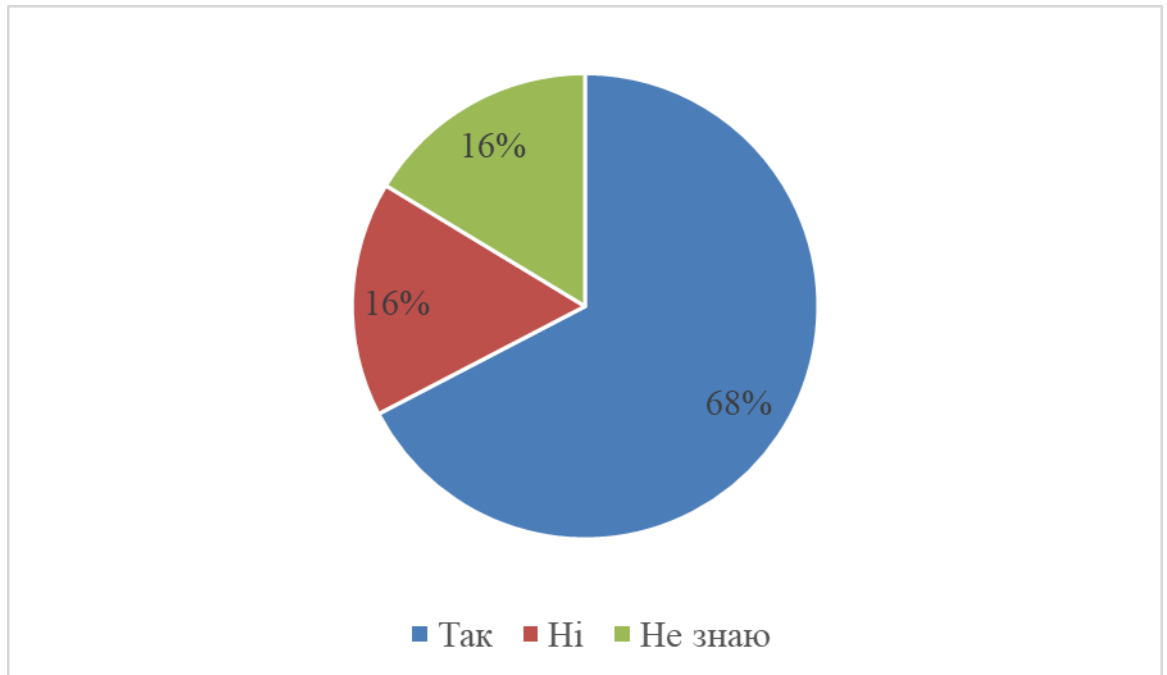

Рис. 2.2. Наявність осіб з інвалідністю у закладі освіти

Дослідження показало, що 36 осіб добре обізнані з правами осіб з інвалідністю у сфері освіти. Ще 21 респондент визнав, що знайомий із ними частково. Лише 3 учасники опитування не знають про відповідні права, один – утримався від відповіді. Загалом результати демонструють достатньо високий рівень обізнаності, але водночас підкреслюють потребу в додатковому інформуванні (див. табл. 2.3., рис. 2.3).

Таблиця 2.3.

Обізнаність щодо прав осіб з інвалідністю

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	36	59%
Частково	21	34%
Ні	3	5%
Важко відповісти	1	2%

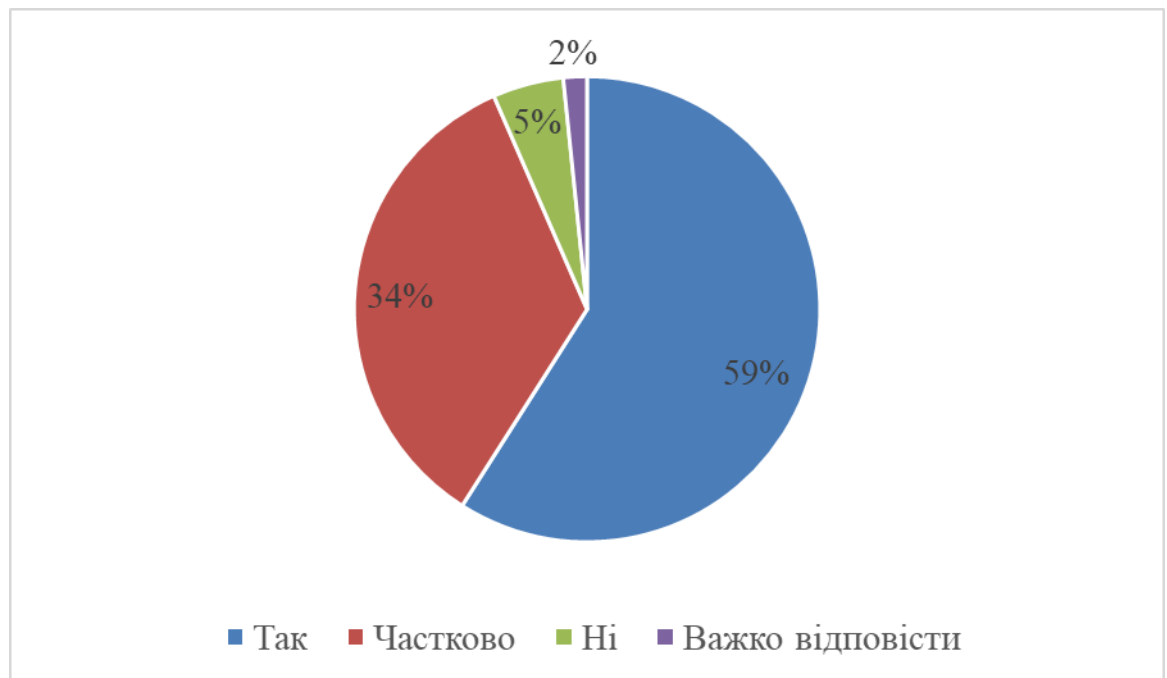

Рис. 2.3. Обізнаність щодо прав осіб з інвалідністю

Аналіз відповідей щодо архітектурної доступності показав, що лише 11 осіб вважають доступ до будівель та приміщень своїх закладів повністю забезпеченим. Найбільша частина респондентів (32) відзначила часткову доступність, обмежену першим поверхом. Ще 13 учасників заявили про повну відсутність умов, а 5 не змогли дати оцінку. Таким чином, проблема архітектурних бар'єрів залишається однією з найбільш критичних (див. табл. 2.4, рис. 2.4).

Таблиця 2.4.

Доступність будівель та приміщень

Варіант відповіді	Кількість	%
Так, повністю	11	18%
Частково (до першого поверху)	32	53%
Ні	13	21%
Важко відповісти	5	8%

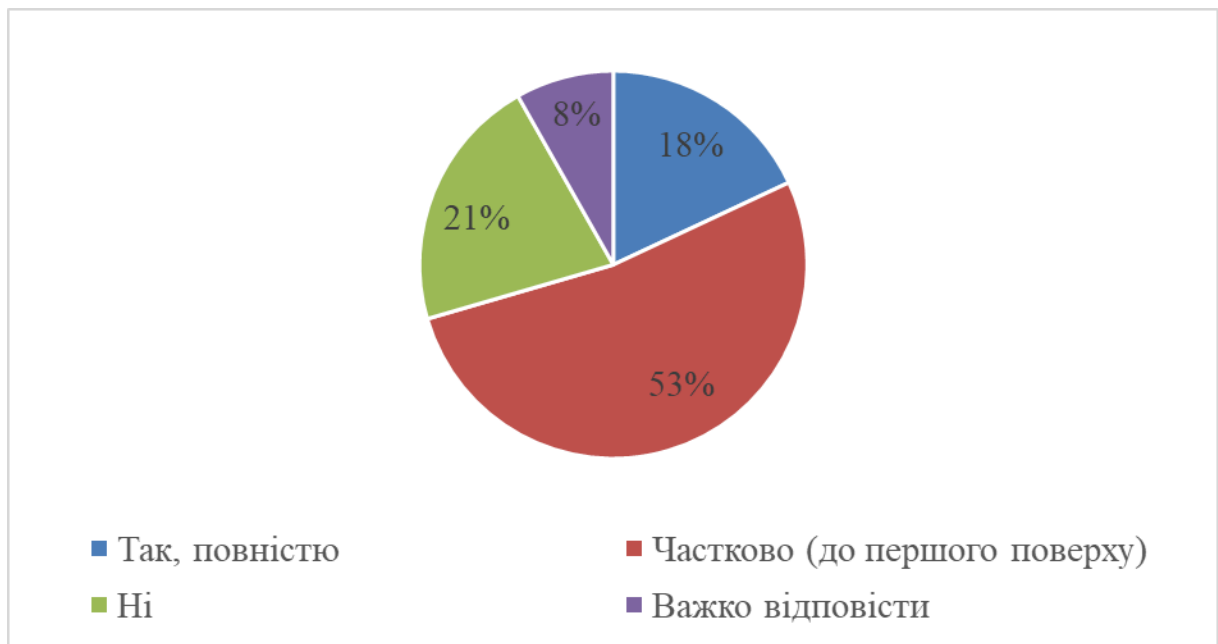

Рис. 2.4. Доступність будівель та приміщень

В умовах воєнного стану окремо оцінювалася можливість безперешкодного доступу до укриттів. Позитивно відповіли 30 учасників, 15 – повідомили про його відсутність, ще 16 вагалися з відповіддю (див. табл. 2.5, рис. 2.5).

Таблиця 2.5.

Доступ до укриття

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	30	49%
Ні	15	25%
Важко відповісти	16	26%

Це свідчить про додаткові ризики для маломобільних осіб у надзвичайних ситуаціях

Рис. 2.5. Доступ до укриття

На питання про наявність санітарних кімнат для маломобільних груп 12 респондентів відповіли позитивно. Водночас 21 особа зазначила, що таких приміщень у закладі немає, ще 4 повідомили, що облаштування триває. Найбільша група – 24 респонденти – взагалі не знають, чи існують подібні умови у їхніх закладах. Це демонструє як реальні прогалини інфраструктури, так і слабе інформування учасників освітнього процесу (див. табл. 2.6, рис. 2.6).

Таблиця 2.6.

Наявність санітарних кімнат

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	12	20%
Ні	21	34%
У процесі облаштування	4	7%
Не знаю	24	39%

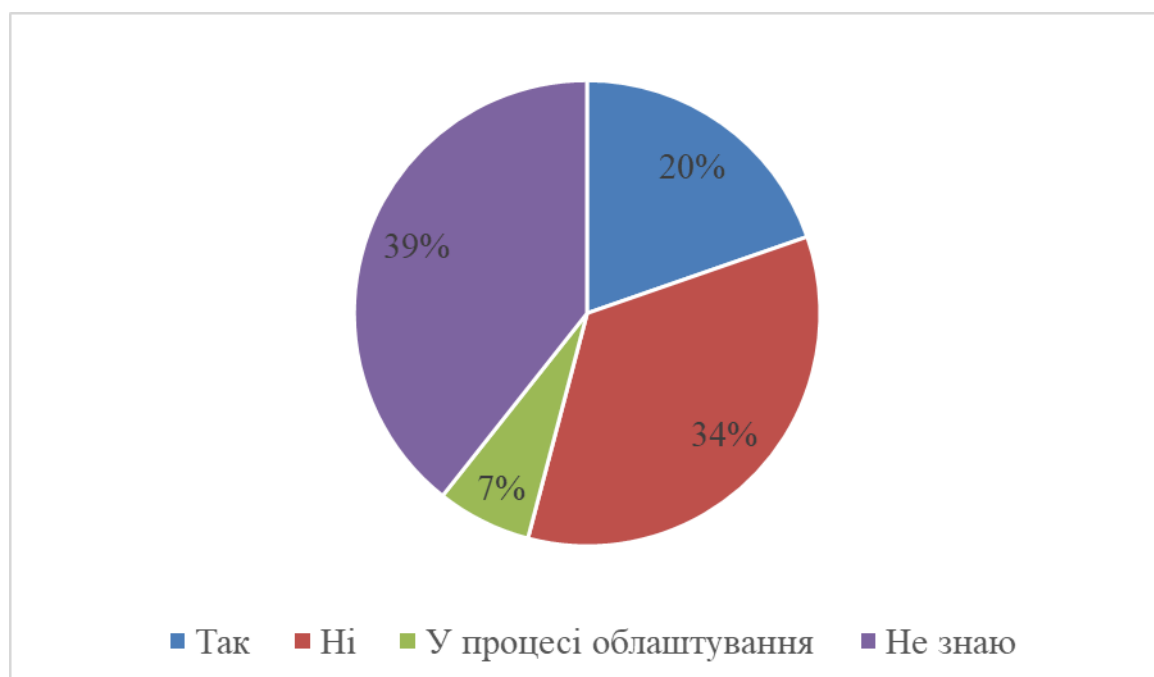

Рис. 2.6. Наявність санітарних кімнат

Цікаво, що значна частина опитаних (27 осіб) вважає педагогів достатньо підготовленими до роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю. Ще 17 респондентів оцінили рівень підготовки як частковий. Проте 8 учасників наголосили на її відсутності, а 9 не змогли визначитися. Це свідчить про неоднорідність ситуації: у частині закладів педагоги мають необхідні компетенції, тоді як в інших – потребують додаткової підтримки (див. табл. 2.7, рис. 2.7).

Таблиця 2.7.

Рівень підготовки педагогічного персоналу

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	27	44%
Частково	17	28%
Ні	8	13%
Важко відповісти	9	15%

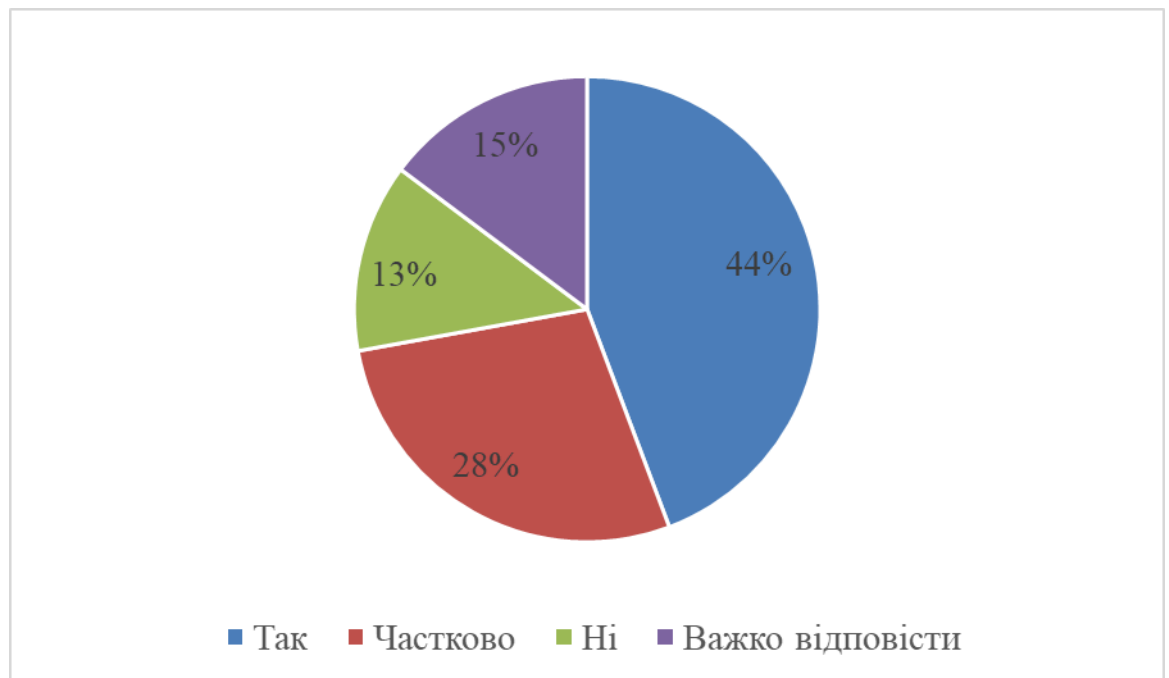

Рис. 2.7. Рівень підготовки педагогічного персоналу

Щодо освітніх заходів з питань інклюзії відповіді виявилися суперечливими. Лише 26 респондентів повідомили, що такі активності проводяться регулярно (раз на семестр або частіше). 21 зазначив, що вони відбуваються зрідка, а 7 – що взагалі відсутні. Ще стільки ж не володіють інформацією. Це підтверджує відсутність системного підходу до інклюзивного виховання (див. табл. 2.8, рис. 2.8).

Таблиця 2.8.

Проведення заходів з питань інклюзії

Варіант відповіді	Кількість	%
Регулярно	26	
Іноді	21	
Ніколи	7	
Не знаю	7	

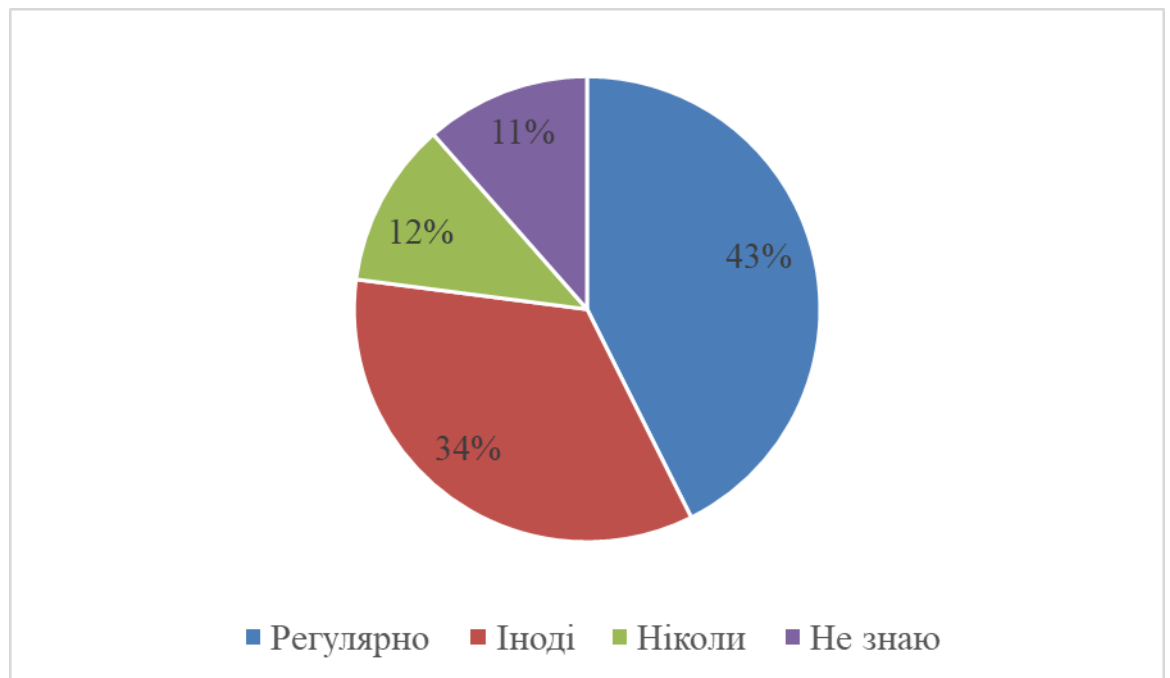

Рис. 2.8. Проведення заходів з питань інклюзії

Найчастіше респонденти називали архітектурні бар'єри (53 особи). Важливими проблемами залишаються також інформаційні перепони (26), організаційні (22) та психологічні (17). Ці результати підкреслюють багатовимірність проблеми, яка охоплює як фізичний простір, так і соціально-культурні аспекти (див. табл. 2.9, рис. 2.9).

Таблиця 2.9.

Бар'єри у забезпеченні доступності

Тип бар'єру	Кількість	%
Архітектурні	53	87%
Інформаційні	26	43%
Психологічні	17	28%
Організаційні	22	36%

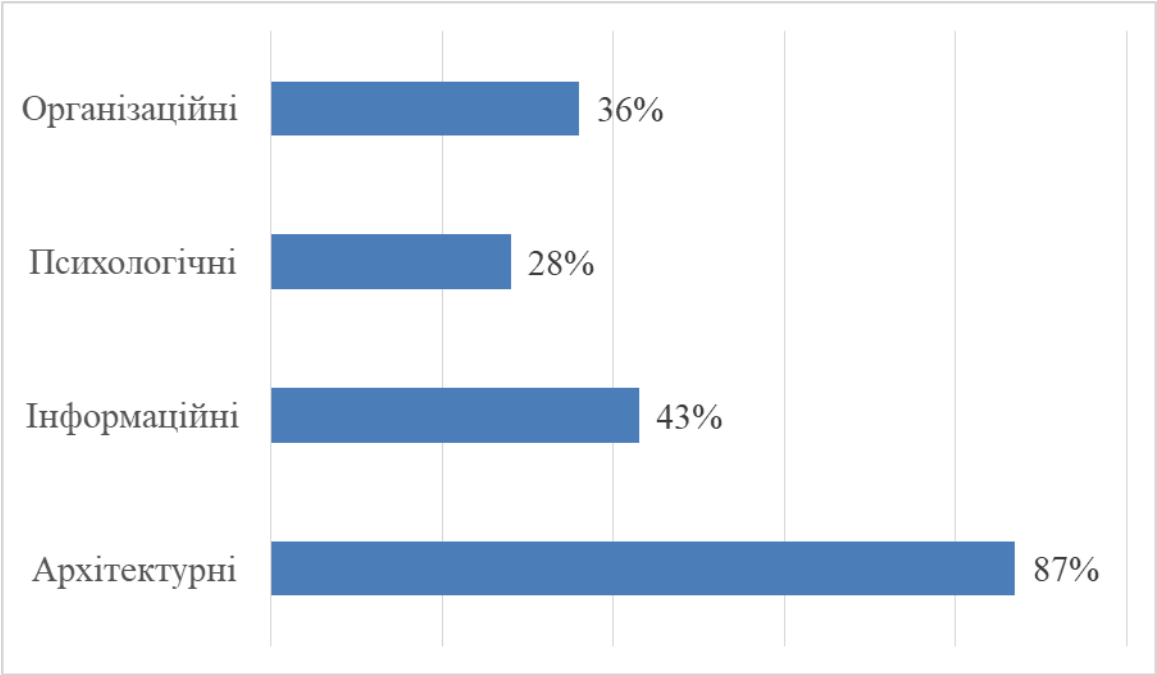

Рис. 2.9. Бар'єри у забезпеченні доступності

Частина респондентів (26 осіб) вважає, що освітнє середовище їхнього закладу сприяє формуванню інклюзивної культури. Ще 25 відповіли «частково». Лише 7 учасників заявили про відсутність позитивного впливу, а 3 не визначилися. Це свідчить про наявність певних позитивних тенденцій, які, однак, потребують зміцнення (див. табл. 2.10, рис. 2.10).

Таблиця 2.10.

Сприяння формуванню інклюзивної культури

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	26	43%
Частково	25	41%
Ні	7	11%
Важко відповісти	3	5%

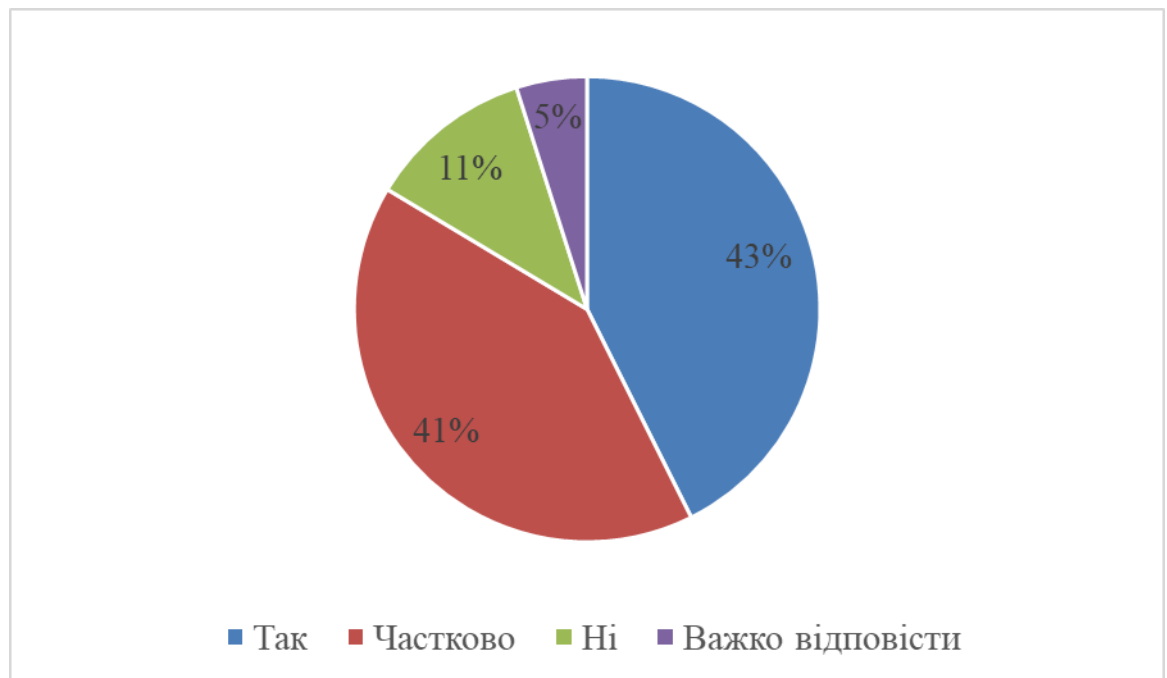

Рис. 2.10. Сприяння формуванню інклюзивної культури

Більшість опитаних (28 осіб) висловили готовність особисто брати участь у впровадженні інклюзивних змін. Ще 25 підтримають такі процеси за умови належної допомоги. Лише 4 учасники відповіли «ні», і стільки ж – «не знаю». Це підтверджує наявність високого потенціалу для практичних кроків, якщо забезпечити відповідну підтримку (див. табл. 2.11, рис. 2.11).

Таблиця 2.11.

Готовність до участі в інклюзивних змінах

Варіант відповіді	Кількість	%
Так	28	46%
Частково	25	42%
Ні	4	6%
Не знаю	4	6%

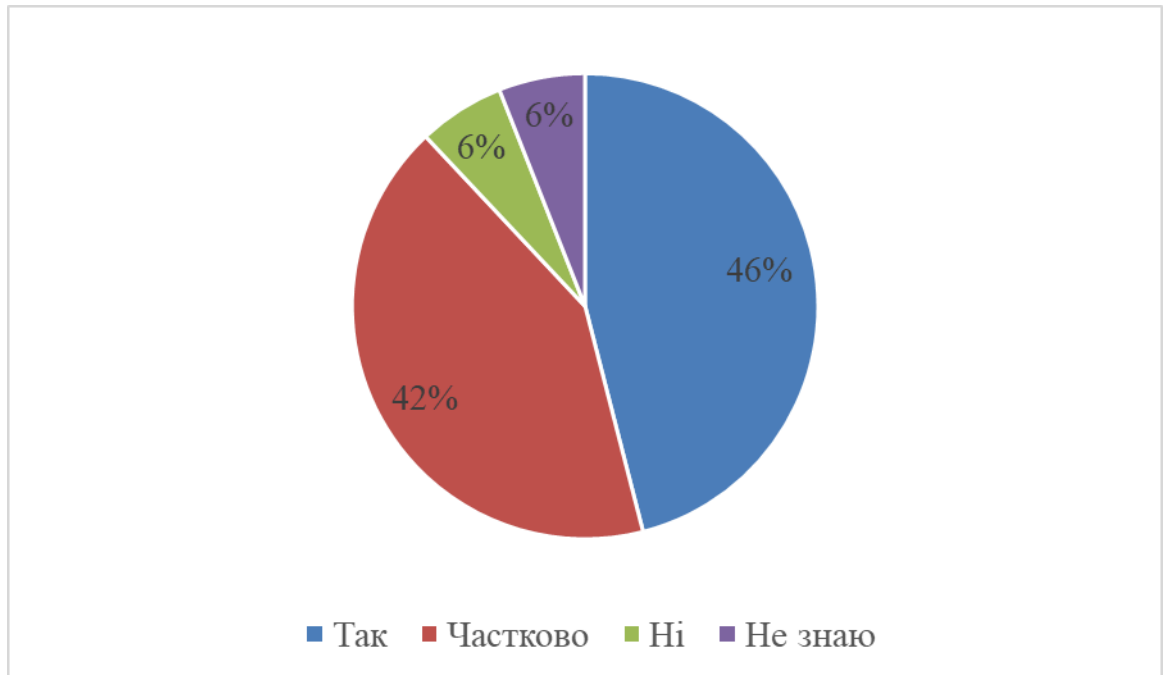

Рис. 2.11. Готовність до участі в інклюзивних змінах

На питання про проходження тренінгів або курсів з інклюзії 32 респонденти відповіли позитивно, вказавши на недавній досвід. Ще 15 проходили навчання давно. Водночас 12 ніколи не брали участі в таких заходах, 2 – не змогли відповісти. Отже, практики підвищення кваліфікації вже поширюються, але залишаються нерівномірними (див. табл. 2.12, рис. 2.12).

Таблиця 2.12.

Досвід навчання або тренінгів з інклюзії

Варіант відповіді	Кількість	%
Так, нещодавно	32	52%
Так, але давно	15	25%
Ні	12	20%
Не знаю	2	3%

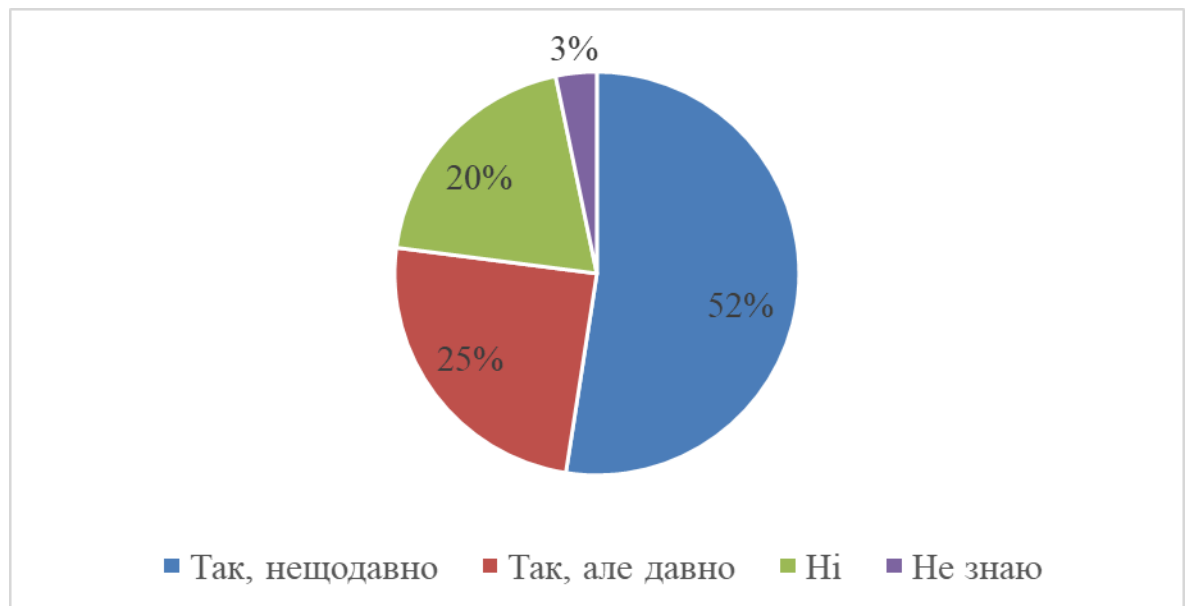

Рис. 2.12. Досвід навчання або тренінгів з інклюзії

Відкрите питання дало змогу зібрати широкий спектр ідей. Найчастіше наголошувалося на необхідності облаштування архітектурних умов (пандуси, ліфти, адаптовані туалети), підготовки педагогів, адаптації навчальних матеріалів та створення системи супроводу осіб з інвалідністю. Значна частина відповідей стосувалася фінансування, просвітницької діяльності та зміни суспільного ставлення. Важливими також виявилися пропозиції щодо психологічної підтримки та створення спеціальних команд або фахівців для супроводу студентів (див. табл.. 2.13).

Таблиця 2.13.

Ключові пропозиції щодо покращення доступності

Напрямок	Приклади
Архітектурна доступність	Пандуси, ліфти, тактильні смуги, адаптовані туалети
Підготовка педагогів	Тренінги, курси, кваліфікація з інклюзії
Навчальні матеріали	Шрифт Брайля, субтитри, озвучування, синтезатори мовлення
Організаційна підтримка	Асистенти, супровід, алгоритми допомоги

Психологічний компонент	Тренінги, соціальні кампанії, супровід
Фінансування	Державні та місцеві програми підтримки

Таким чином, результати опитування показують, що попри часткові позитивні зрушення, доступність освітнього середовища залишається обмеженою. Найгострішими є проблеми архітектурного характеру, браку інформаційних ресурсів і недостатньо системна підготовка педагогів. Водночас високий рівень готовності учасників долучатися до змін і значний інтерес до інклюзії створюють сприятливе підґрунтя для розробки практичних рекомендацій керівникам закладів освіти.

Отримані результати анкетування окреслили цілісну картину сучасного стану доступності освітнього простору: від реальних архітектурних бар'єрів і браку спеціалізованих приміщень до недостатньої поінформованості та нерівномірної підготовки педагогічного персоналу. Водночас високий рівень готовності учасників освітнього процесу долучатися до інклюзивних змін створює сприятливе підґрунтя для подальших перетворень. Це дає змогу перейти до формулювання практичних рекомендацій для керівників закладів освіти, спрямованих на системне усунення бар'єрів і побудову по-справжньому безбар'єрного освітнього середовища.

2.3. Рекомендації для керівників закладів освіти щодо впровадження концепцій доступності

Забезпечення доступності освітнього простору для осіб з інвалідністю є ключовим завданням сучасної системи освіти, орієнтованої на принципи рівності та соціальної інтеграції. Керівники закладів освіти відіграють визначальну роль у реалізації державної політики інклюзивності, оскільки саме вони відповідають за стратегічне планування, організацію освітнього процесу, розподіл ресурсів та створення сприятливого середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Впровадження концепцій доступності потребує багаторівневого підходу, що поєднує інфраструктурні рішення, кадрову політику, інформаційну підтримку та формування інклюзивної культури. Нижче наведено комплекс рекомендацій, що можуть бути використані керівниками для розробки та реалізації системних заходів у цій сфері.

1. Архітектурна та просторово-предметна доступність. Одним із першочергових напрямів упровадження концепцій доступності у закладах освіти є усунення фізичних бар'єрів, що перешкоджають вільному пересуванню та повноцінному залученню осіб з інвалідністю до освітнього процесу. Архітектурна доступність розглядається не лише як технічна вимога, але і як базова умова реалізації міжнародних стандартів, зокрема положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

Забезпечення просторової доступності вимагає проведення системного аудиту інфраструктури із залученням спеціалістів з безбар'єрності, які здатні визначити критичні ділянки, що ускладнюють або унеможливають пересування. Важливим завданням є облаштування пандусів, які відповідають державним будівельним нормам і гарантують безпеку користування. У багатоповерхових будівлях слід встановлювати ліфти або спеціальні підйомні платформи, здатні забезпечити доступ до навчальних аудиторій на різних поверхах. Необхідним також є пристосування дверних прорізів, коридорів і сходових маршів до потреб осіб, які пересуваються на кріслах колісних, що включає збільшення ширини дверей, встановлення поручнів і усунення порогів.

Окремої уваги потребує облаштування санітарно-гігієнічних приміщень відповідно до вимог маломобільних груп населення. Вони повинні бути достатньо просторими, обладнаними спеціальними поручнями, зручними у користуванні сантехнічними приладами та іншими елементами, що гарантують автономність і безпеку.

Для осіб із порушеннями зору необхідно впроваджувати тактильні смуги, контрастні позначки, написи шрифтом Брайля, а також системи

орієнтації у просторі, які забезпечують можливість самостійного пересування. Водночас для всіх категорій учасників освітнього процесу важливим є створення зрозумілої візуальної навігації – піктограм, інформаційних табличок і схем, що допомагають швидко зорієнтуватися у просторі закладу.

Архітектурна доступність має розглядатися керівниками не як поодинокі інфраструктурна модернізація, а як довгострокова стратегія управління освітнім середовищем. Тільки системний підхід до планування простору, який враховує потреби різних груп користувачів, здатний створити справді інклюзивне та безбар'єрне середовище, що відповідає сучасним суспільним і міжнародним вимогам.

2. Кадрова політика та підвищення кваліфікації. Не менш важливою складовою впровадження концепцій доступності в освітньому просторі є кадрова політика. Саме від рівня професійної підготовки педагогів та адміністративного персоналу залежить успішність роботи із дітьми та молоддю з інвалідністю. Педагогічний колектив має володіти сучасними знаннями з інклюзивної педагогіки, психології та методики організації навчального процесу для осіб з різними нозологіями.

Завдання керівників полягає у створенні системи безперервного підвищення кваліфікації працівників. Це означає не одноразове відвідування семінарів, а цілеспрямоване й регулярне проходження тренінгів, сертифікаційних програм, стажувань та курсів, що охоплюють усі ключові аспекти інклюзивної освіти. Важливим є впровадження внутрішніх навчальних програм, які дозволяють всьому колективу закладу засвоювати базові принципи інклюзії, формувати спільне бачення й єдину ціннісну орієнтацію на підтримку кожного учня.

Керівникам варто створювати умови для міждисциплінарної співпраці, коли в одному освітньому середовищі взаємодіють учителі, асистенти, соціальні педагоги, психологи, логопеди та медичні працівники. Такий командний підхід дозволяє комплексно вирішувати освітні, соціальні й

психологічні проблеми та забезпечує індивідуалізований підхід до навчання. Не менш значущим є наставництво: молоді педагоги, які лише починають роботу в інклюзивних класах, потребують підтримки більш досвідчених колег, що вже мають практику у цій сфері.

Крім того, доцільно розвивати міжнародне співробітництво, яке відкриває доступ до кращих світових практик інклюзивної освіти. Участь педагогів у міжнародних проєктах і грантових програмах дозволяє не лише підвищити їхню професійну компетентність, а й інтегрувати в освітній процес інноваційні методики.

Отже, кадрова політика у сфері інклюзивної освіти має ґрунтуватися на принципі постійного професійного зростання, розвитку міждисциплінарної співпраці та залучення кращих практик. Керівники закладів освіти повинні розглядати формування компетентного колективу як стратегічний пріоритет, що безпосередньо впливає на якість і результативність навчального процесу.

3. Організаційна підтримка та управлінські рішення. Організаційний вимір доступності посідає особливе місце у стратегії керівництва закладу освіти. Навіть за наявності архітектурно облаштованого середовища та підготовлених педагогічних кадрів інклюзивна політика залишатиметься формальною без належних управлінських рішень і системної координації. Завдання керівника полягає у створенні цілісної структури підтримки осіб з інвалідністю, яка охоплює адміністративний, педагогічний та соціальний рівні.

Передусім необхідно забезпечити функціонування посад асистентів учителя або вихователя, які стають безпосередніми провідниками інклюзії у класі чи групі. Саме ці спеціалісти допомагають дитині з особливими освітніми потребами адаптуватися до навчального процесу, координують взаємодію з педагогами й іншими учнями, а також сприяють налагодженню ефективної комунікації з батьками.

Важливим кроком є формування внутрішніх координаційних груп чи комісій з питань інклюзії. Такі групи мають включати педагогів, психологів,

соціальних працівників, представників адміністрації та, за можливості, батьків. Їхнє завдання полягає у розробці комплексних індивідуальних освітніх планів для дітей з інвалідністю, моніторингу прогресу, а також у виробленні стратегій реагування на проблемні ситуації.

Необхідною є також розробка чітких алгоритмів дій у випадках навчальних чи побутових труднощів, щоб уникнути маргіналізації учня та забезпечити швидке реагування на його потреби. Це можуть бути внутрішні протоколи, які регламентують порядок надання допомоги, визначають відповідальних осіб і послідовність кроків.

Окрім того, сучасна організаційна політика передбачає налагодження партнерських зв'язків із зовнішніми структурами. Заклади освіти мають активно співпрацювати з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, благодійними фондами та волонтерськими спільнотами, які здатні надати додаткові ресурси для забезпечення доступності.

Таким чином, організаційна підтримка є багатовимірним процесом, що поєднує внутрішні управлінські рішення із зовнішнім партнерством. Саме керівник освітнього закладу виступає ключовою фігурою, яка визначає ступінь ефективності цієї роботи, адже від його управлінських дій залежить сталість і дієвість інклюзивної політики.

4. Інформаційна доступність та цифрові технології. Інформаційна доступність посідає особливе місце в системі заходів, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу. Якщо архітектурна доступність створює умови для фізичного входження особи з інвалідністю до навчального закладу, то інформаційна доступність гарантує їй реальну можливість брати участь у навчанні, засвоювати матеріал і взаємодіяти з іншими учасниками освітнього середовища. Вона передбачає адаптацію навчального контенту, використання спеціалізованих технологій та створення інклюзивної інформаційної інфраструктури.

Для реалізації цього напряму керівники мають забезпечити адаптацію навчальних ресурсів у різних форматах, які відповідають потребам студентів

з різними нозологіями. Зокрема, йдеться про підготовку матеріалів шрифтом Брайля для осіб із порушеннями зору, розробку аудіокниг та озвучених текстів, використання субтитрів у відеолекціях, а також створення електронних версій навчальних матеріалів із можливістю їхнього редагування та масштабування. Такі заходи сприяють тому, що освітній контент стає доступним незалежно від фізичних обмежень здобувачів освіти.

Сучасний етап розвитку освіти надає широкі можливості для використання цифрових технологій як інструменту компенсації бар'єрів. Програмне забезпечення, яке синтезує мовлення, системи збільшення тексту, екранні диктори та інші інноваційні засоби дають змогу студентам із порушеннями зору чи слуху повноцінно працювати з навчальною інформацією. Не менш важливим є створення мультимедійних платформ і електронних бібліотек, орієнтованих на потреби користувачів з інвалідністю, що забезпечує їм рівний доступ до наукових та освітніх ресурсів.

Інформаційна доступність включає також організаційно-комунікаційний аспект. Керівники закладів освіти повинні забезпечити зрозумілу та прозору систему інформування всіх учасників освітнього процесу про права, можливості й доступні послуги для осіб з інвалідністю. Це може бути реалізовано через офіційні вебсайти, внутрішні інформаційні платформи, довідники або спеціалізовані консультаційні служби.

Управлінський підхід до інформаційної доступності передбачає систематичне оновлення ресурсів, інтеграцію новітніх технологій та проведення навчань для педагогів і студентів з метою ефективного користування цифровими інструментами. Важливим завданням є формування культури відкритості до технологічних новацій, оскільки саме вони забезпечують максимально повну інтеграцію студентів з інвалідністю до освітнього середовища.

Таким чином, інформаційна доступність є не лише допоміжним елементом освітнього процесу, а й фундаментальною умовою реалізації права

на освіту. Вона має забезпечуватися комплексно – від адаптації навчальних матеріалів і використання цифрових інновацій до формування інклюзивної комунікаційної політики закладу освіти.

5. Формування інклюзивної культури. Інклюзивна культура в освітньому закладі є тим середовищем, у якому відбувається не лише формальне забезпечення прав осіб з інвалідністю, але й створюються реальні умови для їхнього прийняття, взаємоповаги та самореалізації. Вона охоплює цінності, норми, традиції та повсякденні практики, що визначають взаємодію учасників освітнього процесу. Формування такої культури є завданням стратегічного характеру, адже вона забезпечує сталість інклюзивної політики і сприяє її перетворенню на невід’ємну складову освітнього життя.

Керівники закладів освіти мають усвідомлювати, що інклюзивна культура не виникає стихійно. Вона потребує цілеспрямованих дій, які охоплюють як педагогічні практики, так і виховну роботу та організацію позанавчальної діяльності. Одним із ключових аспектів є проведення регулярних заходів, присвячених тематиці інклюзії та прав осіб з інвалідністю. Такі заходи не повинні обмежуватися формальними лекціями, а мають включати інтерактивні формати – тренінги, дискусійні клуби, творчі проєкти, що сприяють залученню учнів і студентів до безпосереднього обговорення й переживання інклюзивних практик.

Важливим напрямом формування інклюзивної культури є інтеграція принципів інклюзії в освітні програми. Йдеться про включення курсів з інклюзивної педагогіки та етики, а також про відображення теми доступності у змісті гуманітарних і соціальних дисциплін. Це дає змогу закріпити у свідомості учасників освітнього процесу ідею, що інклюзія є не додатковим елементом, а невід’ємною цінністю освітньої системи.

Формування позитивного ставлення до осіб з інвалідністю можливе лише за умов постійного стимулювання міжособистісної взаємодії. Керівникам варто створювати умови, у яких студенти з інвалідністю спільно з іншими учнями беруть участь у проєктній роботі, гуртках, культурних та

спортивних заходах. Саме такі практики допомагають подолати бар'єри упередженого мислення та формують атмосферу співпраці й довіри.

Не менш важливим елементом є інформаційна політика закладу освіти. Вона має відображати приклади успішної інклюзивної взаємодії, популяризувати досягнення студентів з інвалідністю та демонструвати цінність різноманітності. Використання соціальної реклами, внутрішніх інформаційних бюлетенів та медіаресурсів сприяє формуванню стійкого позитивного образу інклюзії.

Таким чином, інклюзивна культура є фундаментом, без якого будь-які технічні чи організаційні заходи залишатимуться поверхневими. Її становлення вимагає послідовних зусиль керівництва, педагогів і студентів, але саме вона забезпечує перехід від декларативного рівня інклюзивності до реальної інтеграції та поваги до кожної особистості.

6. Залучення учнів і студентів до процесів змін. Успішне впровадження концепцій доступності в закладах освіти неможливе без активного залучення самих учнів і студентів. Молодь не лише є кінцевими бенефіціарами інклюзивних перетворень, але й виступає важливим рушієм змін, здатним впливати на формування нових практик і цінностей. Їхня участь у процесах інклюзії дозволяє закладу освіти переходити від формального виконання вимог до створення дійсно живого й функціонального середовища, орієнтованого на взаємоповагу та співпрацю.

Керівники освітніх закладів повинні усвідомлювати, що учні та студенти здатні брати на себе роль ініціаторів та координаторів окремих проєктів, спрямованих на розвиток безбар'єрності. У цьому контексті доцільним є створення учнівських та студентських рад, клубів або ініціативних груп, що працюють над проєктами інклюзивного спрямування. Вони можуть організовувати просвітницькі акції, допомагати у створенні доступних інформаційних матеріалів, виступати посередниками у комунікації між адміністрацією та студентами з інвалідністю.

Особливе значення має волонтерська діяльність, що дає змогу учням і студентам проявляти активну громадянську позицію та водночас забезпечує практичну допомогу тим, хто її потребує. Волонтерські ініціативи можуть бути спрямовані як на фізичний супровід студентів з інвалідністю, так і на організацію спільних культурних та освітніх заходів, що сприяють інтеграції. Важливо, щоб керівництво закладу підтримувало такі ініціативи не лише морально, але й організаційно та фінансово.

Не менш перспективним є розвиток наставництва за принципом «студент для студента» або «учень для учня». У таких програмах більш досвідчені чи підготовлені студенти допомагають одноліткам з інвалідністю адаптуватися до навчального середовища, засвоювати навчальні матеріали й долати психологічні бар'єри. Це не тільки полегшує інтеграцію, а й формує у молоді цінності взаємодопомоги та колективної відповідальності.

Таким чином, залучення учнів і студентів до процесів змін забезпечує подвійний ефект: з одного боку, воно підсилює інституційну спроможність закладу у сфері доступності, а з іншого – формує у молоді активну соціальну позицію, що стає запорукою сталого розвитку інклюзивного суспільства. Участь молодих людей в управлінні та організації інклюзивних практик трансформує їх з пасивних споживачів освітніх послуг у співтворців якісного й безбар'єрного середовища.

7. Фінансування та матеріально-технічне забезпечення. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення є одним із найважливіших чинників успішної реалізації концепцій доступності в освітньому просторі. Будь-які архітектурні зміни, придбання спеціалізованого обладнання, розробка адаптованих навчальних матеріалів або організація додаткових освітніх програм потребують відповідних ресурсів. Тому стратегія керівництва має передбачати не лише визначення пріоритетних напрямів фінансування, але й пошук стабільних джерел підтримки та ефективний розподіл коштів.

Насамперед необхідно забезпечити системне планування бюджету закладу з урахуванням витрат на заходи з безбар'єрності. Це означає, що

видатки на облаштування пандусів, ліфтів, тактильних смуг чи адаптованих санітарних приміщень мають бути інтегровані у фінансові плани так само, як і витрати на освітні програми чи утримання закладу. Такий підхід дозволяє уникнути ситуацій, коли забезпечення доступності розглядається як разовий проєкт, а не як постійний напрям розвитку.

Важливим завданням керівників є залучення додаткових джерел фінансування. До них можна віднести участь у державних і місцевих програмах розвитку інклюзивної освіти, використання міжнародних грантів, співпрацю з благодійними фондами, громадськими організаціями та бізнесом. Розвиток партнерських відносин у цій сфері відкриває нові можливості для модернізації інфраструктури та створення сучасних навчальних середовищ.

Не менш важливо забезпечити прозорість і підзвітність у використанні коштів. Це підвищує довіру з боку суспільства та потенційних партнерів, а також стимулює більш раціональне використання ресурсів. Прозора фінансова політика передбачає регулярне оприлюднення звітів про використання бюджетних і позабюджетних коштів, а також створення механізмів громадського контролю.

Крім фінансування, надзвичайно важливим є матеріально-технічне забезпечення. Йдеться не лише про будівельні роботи, а й про оснащення навчальних аудиторій спеціальним обладнанням: інтерактивними дошками з адаптованими функціями, комп'ютерами зі спеціальними програмами, системами звукопідсилення, мобільними пристроями для комунікації. Такі інструменти дозволяють компенсувати обмеження у сприйнятті інформації й забезпечують студентам з інвалідністю рівні можливості у здобутті знань.

Отже, фінансування та матеріально-технічне забезпечення становлять основу для втілення інших аспектів інклюзивної політики. Без достатніх ресурсів неможливо реалізувати архітектурні зміни, підготовку кадрів, інформаційну доступність чи розвиток інклюзивної культури. Завдання керівників полягає в тому, щоб забезпечити постійний і стабільний

фінансовий фундамент для формування справді доступного освітнього середовища.

8. *Управлінська стратегія та моніторинг результатів.* Успішне впровадження концепцій доступності неможливе без чітко сформованої управлінської стратегії, що інтегрує інклюзивні підходи у всі сфери діяльності закладу освіти. Керівник має забезпечити, щоб питання доступності було відображене у стратегічних документах – програмі розвитку, річних планах роботи, внутрішніх положеннях та регламентах. Це дозволяє закріпити інклюзивну політику на інституційному рівні та надати їй системного характеру.

Стратегія управління повинна поєднувати довгострокове бачення розвитку закладу з конкретними кроками, що реалізуються у короткостроковій перспективі. Зокрема, необхідно передбачати створення внутрішніх нормативних актів, які регулюють порядок надання освітніх послуг особам з інвалідністю, визначають права й обов'язки педагогів, а також встановлюють процедури реагування на освітні чи побутові труднощі. Важливим є також забезпечення доступності управлінських процесів, зокрема можливості для студентів і батьків брати участь у прийнятті рішень.

Невід'ємним елементом управлінської політики є системний моніторинг стану доступності. Він може здійснюватися шляхом внутрішніх аудитів, регулярних опитувань студентів та педагогів, зовнішніх експертних оцінок. Моніторинг дозволяє своєчасно виявляти проблемні аспекти, оцінювати ефективність упроваджених заходів і планувати подальші дії. Особливої уваги заслуговує підготовка щорічних звітів щодо реалізації інклюзивної політики, які мають містити як кількісні показники, так і якісні оцінки. Це підвищує рівень прозорості та підзвітності керівництва перед громадськістю.

Забезпечення зворотного зв'язку також є важливим управлінським інструментом. Керівники повинні створювати умови для того, щоб учні, студенти, батьки та педагоги могли вільно висловлювати свої пропозиції та

зауваження. Впровадження механізмів консультацій, скриньок довіри або електронних платформ для збору відгуків сприяє формуванню культури співучасті й довіри у колективі.

Отже, управлінська стратегія й моніторинг результатів не є допоміжними компонентами, а виступають ядром інклюзивної політики освітнього закладу. Вони забезпечують цілісність і сталість усіх заходів, спрямованих на формування безбар'єрного освітнього середовища.

Таким чином, розбудова доступного освітнього простору вимагає від керівників закладів освіти комплексного підходу, який поєднує архітектурні рішення, кадрову політику, організаційні механізми та культурні трансформації. Важливим є забезпечення фінансової підтримки та постійний моніторинг досягнутих результатів. Успішне впровадження концепцій доступності неможливе без створення системної управлінської стратегії, орієнтованої на довготривалість та сталість.

Керівники освітніх закладів повинні усвідомлювати, що доступність – це не лише вимога законодавства чи міжнародних стандартів, а насамперед умова реалізації права кожної людини на якісну освіту. Лише цілеспрямоване поєднання інфраструктурних рішень, кадрових інновацій та виховання інклюзивної культури дозволить створити по-справжньому безбар'єрний освітній простір.

Роль керівників у цьому процесі є визначальною. Від їхніх рішень залежить, чи стане заклад освіти простором рівних можливостей, у якому кожна особа, незалежно від стану здоров'я, зможе реалізувати свій потенціал. Впровадження концепцій доступності слід розглядати не лише як нормативну вимогу чи соціальну ініціативу, а як стратегічний напрям розвитку освіти, що відповідає сучасним демократичним цінностям і міжнародним стандартам.

Висновки з розділу 2.

Проведений аналіз видів безбар'єрності в освітньому середовищі дав змогу розкрити комплексний характер цього феномену. Було визначено, що безбар'єрність охоплює фізичний, інформаційний, цифровий, соціальний, емоційний та освітній виміри, кожен з яких має власні специфічні прояви та потребує окремого управлінського й педагогічного забезпечення. Усунення бар'єрів у будь-якому з вимірів підвищує рівень інклюзивності та створює додаткові можливості для повноцінної участі всіх учасників освітнього процесу.

Водночас результати дослідження свідчать про нерівномірність реалізації безбар'єрності в освітніх закладах України: найбільшого прогресу досягнуто у сфері фізичної та цифрової доступності, тоді як емоційна й соціальна безбар'єрність потребують подальшого розвитку. Це підтверджує необхідність системного підходу, який охоплює не лише інфраструктурні, але й соціально-культурні аспекти створення доступного освітнього простору.

Результати анкетного опитування учасників освітнього процесу засвідчили, що рівень доступності освітнього середовища в Україні є недостатнім та характеризується значними диспропорціями. Попри наявність позитивних прикладів у сфері архітектурної доступності чи цифрових інструментів, більшість респондентів наголошували на існуванні бар'єрів, які суттєво ускладнюють навчання та соціальну інтеграцію осіб з інвалідністю. Особливо гострою виявилася проблема обмеженого доступу до санітарних приміщень, укриттів, а також недостатня обізнаність педагогів у питаннях інклюзії.

Важливим підсумком опитування є виявлення готовності більшості учасників освітнього процесу брати участь у змінах, спрямованих на підвищення рівня доступності. Це створює сприятливі передумови для подальших практичних кроків і свідчить про високий потенціал співпраці між адміністраціями закладів, педагогами, студентами та батьками. Таким чином, результати анкетування можуть стати основою для розробки адресних програм і рекомендацій. На основі теоретичного узагальнення та аналізу

сучасних підходів було сформульовано практичні рекомендації для керівників закладів освіти щодо впровадження концепцій доступності. Вони охоплюють широкий спектр питань: від архітектурної та інформаційної доступності до організаційної підтримки, фінансування, підвищення кваліфікації педагогів і формування інклюзивної культури. Зазначені рекомендації відображають міждисциплінарний характер проблеми та підкреслюють необхідність координації зусиль різних суб'єктів освітнього процесу.

Рекомендації доводять, що безбар'єрність має розглядатися як стратегічний напрям розвитку закладу освіти, інтегрований у його місію, цінності та управлінську політику. Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню ефективності соціальної роботи, забезпеченню рівного доступу до якісної освіти та формуванню інклюзивного суспільства. Таким чином, керівники закладів освіти мають відігравати ключову роль у трансформації освітнього простору на засадах безбар'єрності.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено ґрунтовне дослідження проблеми впровадження концепцій доступності в освітньому середовищі, що дало змогу розкрити безбар'єрність як багатовимірний соціально-педагогічний феномен та сформулювати рекомендації для підвищення рівня інклюзивності закладів освіти України. Розв'язано наукове завдання аналізу сучасного стану безбар'єрності, її різних видів (фізичного, інформаційного, цифрового, соціального, емоційного та освітнього), а також практичних викликів, які перешкоджають забезпеченню рівного доступу до якісної освіти. Дослідження дозволило довести, що системне впровадження принципів доступності є необхідною умовою реалізації права кожної людини на освіту та ключовим чинником формування інклюзивного суспільства.

Стан наукової розробки проблеми засвідчує, що вітчизняна педагогічна та соціальна наука активно розробляє питання інклюзії, проте акценти часто робляться на окремих аспектах – архітектурній доступності або правовому забезпеченні. Водночас комплексне розуміння безбар'єрності, що включає емоційні, соціальні та цифрові виміри, залишається недостатньо висвітленим. Саме тому запропоноване дослідження має наукову новизну, адже воно інтегрує різні виміри безбар'єрності в єдину концептуальну модель аналізу та підкреслює міждисциплінарний характер проблеми.

Методологічну основу роботи склали системний і міждисциплінарний підходи, які дозволили поєднати теоретичні методи (аналіз літератури, порівняння, узагальнення) з емпіричними (анкетування, інтерв'ю, спостереження). Така комбінація методів дала змогу отримати як якісні, так і кількісні дані про стан безбар'єрності в освітньому середовищі. Наприклад, результати анкетування виявили значні диспропорції між забезпеченням фізичної та цифрової доступності (де прогрес є очевидним) і емоційною чи соціальною безбар'єрністю (де зберігаються суттєві проблеми). Це свідчить про достовірність зроблених висновків, адже вони базуються не лише на

аналізі теорії, а й на практичних даних, отриманих безпосередньо від учасників освітнього процесу.

Серед кількісних показників варто виділити, що більшість респондентів визнають існування бар'єрів у доступі до освіти та наголошують на необхідності їх подолання. При цьому понад половина учасників опитування висловила готовність брати активну участь у впровадженні змін, що підкреслює високий рівень соціальної підтримки інклюзивних процесів. Якісні результати дослідження підтверджують, що проблема бар'єрів у навчальних закладах має не лише технічний чи архітектурний характер, а й глибокий соціально-культурний вимір, пов'язаний із браком інформаційної доступності, недостатнім рівнем підготовки педагогів та слабким розвитком культури толерантності.

Практичні результати дослідження узагальнено у вигляді комплексу рекомендацій для керівників закладів освіти. Вони охоплюють такі напрями, як: удосконалення архітектурної доступності (пандуси, ліфти, доступні санітарні кімнати); розвиток кадрового потенціалу шляхом підвищення кваліфікації педагогів з питань інклюзії; впровадження інформаційної та цифрової доступності через адаптацію навчальних матеріалів і створення електронних платформ; формування інклюзивної культури, яка ґрунтується на толерантності та взаємоповазі; забезпечення системного фінансування заходів з безбар'єрності; розробка стратегій управління та моніторингу стану доступності. Такий підхід дозволяє інтегрувати безбар'єрність у щоденну практику закладу освіти, зробити її складовою управлінської політики.

Значення отриманих результатів для науки полягає у розширенні теоретичного розуміння феномену безбар'єрності, у тому числі шляхом акцентування на малодосліджених її вимірах – емоційному та соціальному. Для практики результати мають прикладний характер, оскільки сформульовані рекомендації можуть бути використані адміністраціями закладів освіти, органами місцевого самоврядування та соціальними службами у процесі впровадження інклюзивних політик. Вони також можуть

стати основою для підготовки навчально-методичних матеріалів для педагогів і соціальних працівників, що підвищить ефективність їхньої діяльності.

Достовірність отриманих результатів забезпечена використанням різноманітних методів збору й аналізу даних, їхньою перевіркою через порівняння з наявними науковими дослідженнями та практичними спостереженнями. Результати дослідження узгоджуються з положеннями сучасних теорій інклюзивної освіти та соціальної інтеграції, а також підтверджуються емпіричними даними, що свідчить про їх наукову цінність і практичну значущість.

Отже, у магістерській роботі було розв'язано наукову проблему забезпечення доступності освітнього середовища як багатовимірного феномену. Доведено, що безбар'єрність в освіті неможливо забезпечити виключно технічними заходами, вона потребує інтегрованого підходу, який включає інфраструктурні, інформаційні, організаційні та соціально-культурні зміни.

Подальші дослідження доцільно зосередити на глибшому аналізі емоційної безбар'єрності та розвитку практичних моделей психологічної підтримки учнів і студентів, на оцінці ефективності впроваджених заходів у конкретних закладах освіти, а також на вивченні ролі соціальних працівників як ключових агентів змін у сфері інклюзивності.

Таким чином, результати магістерської роботи мають значний науковий та практичний потенціал. Вони можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях з педагогіки та соціальної роботи, а також у практичній діяльності освітніх закладів, сприяючи створенню безбар'єрного освітнього простору, у якому кожен має рівні можливості для навчання й розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азін В. О., Байда Л. Ю., Грибальський Я. В., Красюкова-Еннс О. В. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб./ за заг. ред. Байди Л. Ю., КрасюковоїЕннс О. В. К., 2013. 128с.
2. Азін В. О., Грибальський Я. В., Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. Архітектурна доступність шкіл : навч.-метод. посіб. К., 2012. 88 с.
3. Андрійчук Н. М. Інклюзивна освіта в сучасній гуманітарній науці: понятійно-категоріальний апарат. Наук. часопис Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія 16, Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. МОН України. Київ, 2016. Вип. 26. С. 3–7.
4. Архипова С.П. Методи та технології роботи соціального педагога: навч. посіб. К. : Слово, 2011. 496 с.
5. Бармашина Л. М. Формування середовища життєдіяльності для мало мобільних груп населення. К. : Реклама, 2000. 89 с.
6. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях: [навч. посібник] / О.В. Безпалько. К.: Логос, 2003. 134 с.
7. Безперешкодний доступ осіб з інвалідністю до об'єктів соціальної, транспортної інфраструктури та зв'язку : національна доповідь Національної Асамблеї інвалідів України. К., 2013. 150 с.
8. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. Посібник. ПНПУ імені К. Д. Ушинського. Харків: Бурун Книга, 2011. 160 с.
9. Бондар Н.О. Передумови виникнення та формування сучасного світогляду щодо моделей інвалідності: міжнародний досвід. Бізнес Інформ. 2013. № 3. С. 244-248
10. Будяк Л.В. Сучасні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип.4. К.: Актуальна освіта, 2007. 166 с.

11. Варгуляк О. Г. Теоретико-правовий аналіз прав осіб з інвалідністю та місця в їх системі права на доступність об'єктів і послуг. Наше право. 2021. № 1. С. 119–123.
12. Возна Ю.В. Роль і функції соціального педагога в роботі з дітьми з обмеженими можливостями. Збірка наукових праць ЧНУ. Черкаси, 2008. С. 36-39.
13. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
14. Гамрецький І.С. Інтеграція людей з особливими потребами у суспільство як прояв ціннісного і толерантного ставлення до людей. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2012. № 9. С. 27-39.
15. Грибальський Я. Доступність до об'єктів житлового та громадського призначення для людей з особливими потребами : [метод. посіб.]. Л., 2010. 123 с.
16. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/>
17. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
18. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
19. Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
20. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
21. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ: Універсам, 2012. 536 с.
22. Іванова С. І. Категорія доступності у міждисциплінарному вимірі: до постановки проблеми. Гуманітарний вісник. Серія: Соціальні науки. 2023. № 1. С. 9–15.

23. Інвалідність та суспільство : [навч.-метод. посіб.] / Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. К., 2012. 216 с.
24. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навч.-метод. посіб. / кол. упорядників: Патрикеева О. О., Софій Н. З., Луценко І. В., Василяшко І. П.; за заг. ред. В. І. Шинкаренка. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. 96 с.
25. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / [Кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. Частина 1. 192 с.
26. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: А. А. Колупаєва., Ю. М. Найда, Н. З. Софій та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І., К.: 2007. 128 с.
27. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навч.-метод. посіб. / [Кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236 с.
28. Кисельова В. В. Універсальний дизайн як умова забезпечення доступності для осіб з інвалідністю. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 9 (101). С. 123–129.
29. Колупаєва А.А., Будяк Л.В. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: Тези доповідей. К.: Університет «Україна», 2008. 718 с.
30. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник. Київ : А.С.К., 2012. 308 с.
31. Колупаєва А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка: путівник для педагогів: навч.-метод. посіб./ А. Колупаєва, О. Таранченко; МОН України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. К.: АТОПОЛ. 2010. 96 с.

32. Комар І. Developing barrier-free competence in future social work professionals. *Гірська школа Українських Карпат*: журнал. 2025. Випуск 32. С.77-81. <https://doi.org/10.15330/msuc.2025.32.77-81>

33. Комар І. Безбар'єрність в освіті як чинник соціальної інтеграції під час кризових явищ. «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. No 10(40) 2025. С. 1050-1060. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10\(40\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-10(40))

34. Komar I. Training of social workers for intersectoral interaction while ensuring barrier-free accessibility. *Global Trends in Science, Technology and Economy*: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity. September 17-19, 2025. Graz, Austria. P. 169-172.

35. Комар І.В. Безбар'єрність як соціальна норма

36. сучасного суспільства. XIX International scientific and practical conference «Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress» (April 17-19, 2024) Lisbon, Portugal. International Scientific Unity, 2024. P. 211-216.

37. Komar I. EDUCATIONAL BARRIER-FREE: RELEVANCE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION DURING THE WAR. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (October 28-30, 2024. San Francisco, USA). European Open Science Space, 2024. P.142-146.

38. Комар І.В. Концепції освітньої безбар'єрності. L International scientific and practical conference «Innovative Education: Problems and Prospects of Scientific Research» (December 4-6, 2024) Stuttgart, Germany. International Scientific Unity, 2024. P.292-296.

39. Конвенція про права дитини. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР N 789-XII (789-12) від 27.02.91). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

40. Конвенція про права осіб з інвалідністю : ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 27.07.2025).

41. Конституція України // Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

42. Кревська Т.М. Організація роботи соціального працівника з дітьми, які мають обмежені можливості в соціально-реабілітаційному центрі «Родина». Вісник Чернігівського національного 36 педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2017. Вип. 144. С. 368-371.

43. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. збірник /Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник автор. колективу і наук. редактор) та ін. Київ: Контекст, 2000. 336 с.

44. Лавріненко Л.І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти): навч.-метод. посіб. Чернігів : обл. ін.-т післядиплом. пед. освіти ім. К.Д. Ушинського, 2017. 168 с.

45. Майже тисячу сільських шкіл підключили до Інтернету за субвенцією. URL: <https://surli.cc/ubsfss>

46. Метко Ю. Універсальний дизайн та архітектурна доступність навколишнього середовища до потреб неповносправних // Молода спортивна наука України. 2015. Т. 3. С. 110–114.

47. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043

48. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

49. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.07.2025).

50. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації. За заг. ред. Виртосу І. Київ : Ленвіт, 2015. 92 с.

51. Освіта без бар'єрів: як університети стають доступними для всіх. URL: <https://surl.li/shcajh> (дата звернення: 27.07.2025).

52. Остролуцька Л.І. Соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю: міфи та українська реальність. Педагогічний альманах, 2012. Вип. 16. С. 242-247.

53. Паламар С., Науменко М. Універсальний дизайн закладів освіти України: доступність інформаційного простору. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Вип. 3 8 (2), Грудень 2022, с. 69-76

54. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка. К. : Кондор. 2005. 560 с.

55. Полумисна О. Людина з інвалідністю в Україні у фокусі науки (огляд літератури). Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. Т. 31 (70). № 3, ч. 3. С. 159–166.

56. Пушкарьова Н. Ф. Конституційна гарантія доступності вищої освіти та принцип рівності: правовий аналіз на прикладі захисту прав соціально вразливих верств населення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 109-114.

57. Ревть А. Сутність та специфіка організації соціальної роботи з дітьми із функціональними обмеженнями. Молодь і ринок. 2016. № 8. С. 38-42.

58. Соціальна педагогіка: [підручник]. 4-те вид., випр. та доп. / за ред. проф. А.Й. Капської. К.: Центр учбової літератури, 2009. 488 с.

59. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93310>
60. Університет третього віку. URL: <https://surl.li/xdajkf>
61. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. на здобуття наук. ступ. док. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / М.Є. Чайковський ; наук. керівник Лактіонова Галина Михайлівна ; ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» . Старобільськ, 2016. 570 с.
62. Черниш Т. Г. Взаємна адаптація як принцип формування безбар'єрного середовища в освітньому просторі. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 27, т. 1. С. 36–40.
63. Швед М. Основи інклюзивної освіти. Львів: Український католицький університет, 2015. 360 с.
64. Що таке безбар'єрність? URL: <https://uniqa.ua/page/bezbaryernist/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінка доступності освітнього простору за допомогою Google-форми: анкетне опитування.

Шановні учасники!

Запрошуємо вас взяти участь в опитуванні, яке проводиться в межах дослідження **«Впровадження концепцій доступності для осіб з інвалідністю в освітньому просторі»**.

Метою анкетування є вивчення стану доступності та інклюзивності освітнього середовища, а також визначення можливих напрямів його покращення.

Опитування є **анонімним** – жодні персональні дані не збираються та не передаються третім особам. Отримані результати будуть використані **виключно з науковою метою** під час підготовки дипломної роботи.

Ваші відповіді допоможуть глибше зрозуміти реальний стан доступності в закладах освіти та сприятимуть формуванню рекомендацій для її вдосконалення.

Дякуємо за вашу участь і небайдужість!

1. Ваша роль в освітньому процесі (позначте відповідне):

- ☐ Учень(-ця)/ студент(-ка)
- ☐ Вчитель(-ка) / викладач(-ка)
- ☐ Соціальний педагог
- ☐ Фахівець з інклюзивної освіти
- ☐ Інше:

2. Чи є у вашому закладі освіти особи з інвалідністю серед учнів / студентів / працівників?

- ☐ Так

- ☐ Ні
- ☐ Не знаю

3. Чи ознайомлені ви з правами осіб з інвалідністю у сфері освіти?*

- ☐ Так
- ☐ Частково
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

4. Чи забезпечено безперешкодний доступ до будівель і приміщень закладу освіти, у якому Ви навчаєтесь або працюєте?

- ☐ Так, повністю
- ☐ Частково (до першого поверху)
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

5. Чи забезпечено безперешкодний доступ до укриття, яке використовує ваш заклад освіти?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

6. Чи наявна санітарна кімната для маломобільних груп населення у вашому закладі освіти?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ У процесі облаштування
- ☐ Не знаю

7. Чи має педагогічний персонал вашого закладу освіти достатню підготовку для роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю?

- ☐ Так
- ☐ Частково
- ☐ Ні

- Важко відповісти

8. Як часто у вашому закладі освіти проводяться заходи, присвячені питанням інклюзії або прав осіб з інвалідністю?

- Регулярно (раз на семестр або частіше)
- Іноді
- Ніколи
- Не знаю

9. Які бар'єри ви вважаєте найбільш суттєвими у вашому закладі освіти щодо забезпечення доступності? (можна обрати кілька варіантів)

- ☐ Архітектурні (сходи, пороги, відсутність пандусів, ліфтів)
- ☐ Інформаційні (відсутність адаптованих матеріалів, шрифт Брайля, субтитри)
- ☐ Психологічні (упереджене ставлення, відсутність культури інклюзії)
- ☐ Організаційні (брак персоналу, ресурсів, часу)
- ☐ Інше:

10. На вашу думку, чи сприяє освітнє середовище вашого закладу формуванню інклюзивної культури?

- Так
- Частково
- Ні
- Важко відповісти

11. Чи готові ви особисто долучитися до впровадження інклюзивних змін у закладі освіти?

- Так
- Частково, за умови підтримки
- Ні
- Не знаю

12. Чи проходили ви навчання або тренінги з питань інклюзії?*

- Так, нещодавно
- Так, але давно
- Ні
- Не знаю

13. Які кроки, на вашу думку, варто здійснити в першу чергу для покращення доступності освітнього середовища для осіб з інвалідністю?
